

І. Старагіна, А. Панченков, В. Терещенко,
Ю. Романенко, О. Волошенюк, В. Новосьолова,
М. Блажко, А. Демченко, П. Ткач

ІНТЕГРОВАНІЙ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ КУРС

(українська мова, українська
та зарубіжні літератури)

5 клас

Тиждень третій

ЦІНУЮ ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ

Учня/учениці _____
(клас)

(навчальний заклад)

(ім'я та прізвище)

Київ
«Гене́за»
2021

Ціную індивідуальність

Цього тижня ти дізнаєшся:

1. Як у народній казці проявляються особливості певного народу?
2. Як у літературній казці відображається індивідуальність письменника?
3. Чи можна дізнатися про характер людини з огляду на її мовлення?
4. У чому може допомогти порівняння різних мов?
5. Як не втратити й розвинути індивідуальність?

Нові поняття тижня				
Комунікація	Інформація	Мовні засоби	Текст	Літературний твір
Етикет. Етикетні слова	Світлина як носій інформації. Світлина репортажна та постановочна	Звуки мови та звуки мовлення	Стилі мовлення	Образ. Образ оповідача

Форум читачів і глядачів

- 1 Прочитай у **Хрестоматії** українську народну казку «**Мудра дівчина**». Які персонажі є головними, а які – другорядними? Чому ти так вважаєш?

Практикум

- 2 А. Запиши персонажів казки «Мудра дівчина» в ліву колонку таблиці. Щоб пригадати, хто такий головний персонаж, а хто – другорядний, звернися до **Довідника**.

Таблиця 1

Персонажі казок

«Мудра дівчина»		«Розумна донька скотаря»	
Головні персонажі	Другорядні персонажі	Головні персонажі	Другорядні персонажі

Б. Як ти думаєш, хто є оповідачем казки «Мудра дівчина»? Опиши його чи її. Хто з персонажів подобається оповідачеві, а хто – ні? Чому ти так вважаєш?

В. Знайди в тексті приклади переказування оповідачем загадок пана й дівчини. Які слова використовує оповідач для цього? Чому він не завжди передає загадки дослівно?

Образ – найхарактерніша особливість художнього відтворення дійсності на відміну від наукового. Головними у творі є образи персонажів.

Образ оповідача особливий у творі. Основний, а часто і єдиний засіб створення цього образу – властива йому мовна манера, за якою проглядається певний характер, спосіб мислення тощо.

Наукова лабораторія

- 3** Об'єднайтеся в пари. Прочитайте ще раз фрагмент казки «Мудра дівчина» від початку до того місця, коли брати вирішили позиватися. Випишіть з тексту казки слова, що інакше передають наведені нижче поняття, дії або ознаки.

жили (два брати) _____

бідний (брат) _____

змилювався (над братом) _____

взагалі (не має молока) _____

відпрацюєш (за корову) _____

пожалкував (що віддав корову) _____

говорить (братові) _____

поверни (корову) _____

дуже мало (було роботи) _____

шкода (стало праці) _____

Порівняйте наведені та виписані вами слова. Чи мають вони однакове значення? Чим вони відрізняються? Зробіть припущення, чому в казці вжито саме такі слова.

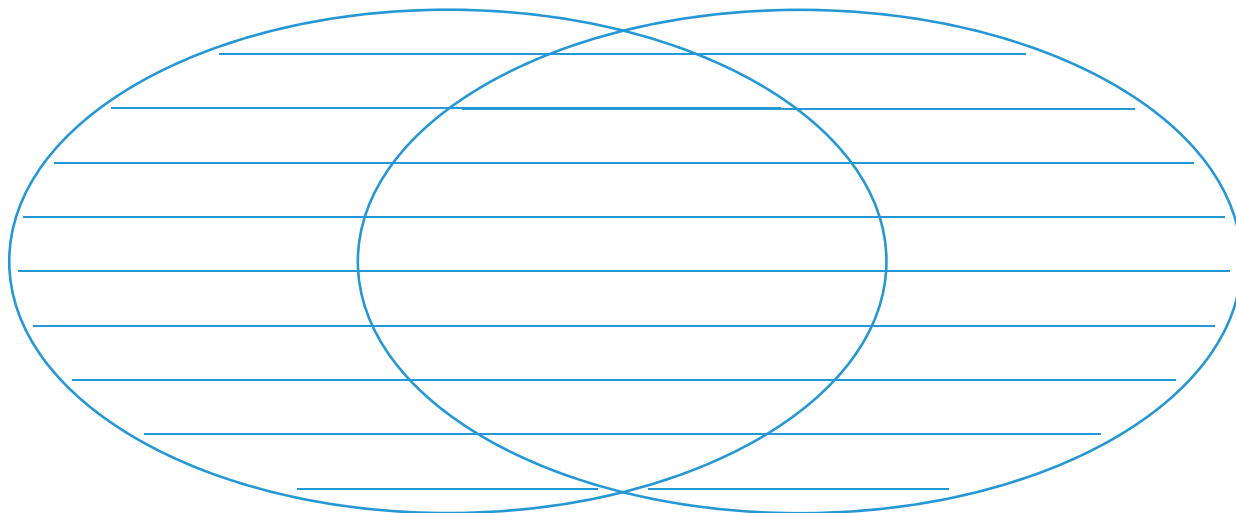
Форум читачів і глядачів

- 4** Прочитай у **Хрестоматії** кримськотатарську народну казку «**Розумна донька скотаря**». Запиши персонажів цієї казки в праву колонку *таблиці 1*, з якою ти вже працював / працювала, прочитавши казку «Мудра дівчина».

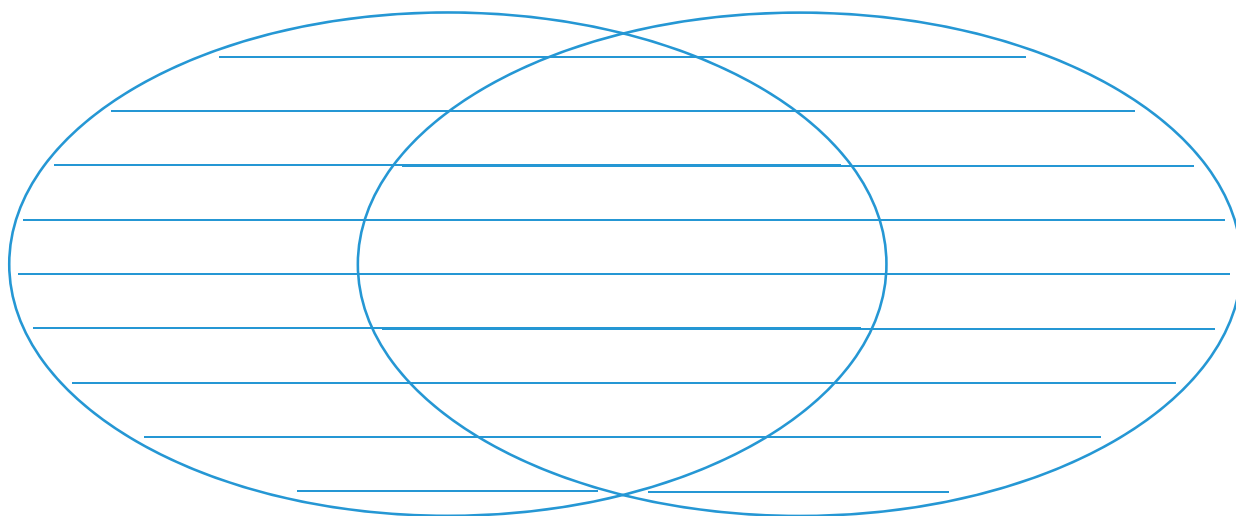
Практикум

- 5 Поміркуй, що спільного і відмінного в головних персонажів української та кримськотатарської казки. Заповни діаграми Венна.

ПАН І ХАН

МАРУСЯ І ФАТІМА

Польове дослідження

- 6 Об'єднайтеся в групи. Оберіть одну з прочитаних казок. Поміркуйте, що дає підстави визначити її як українську або кримськотатарську. Скористайтесь опорними словами і напишіть письмову відповідь. Презентуйте свої відповіді класові.

Я вважаю, що казка «Мудра дівчина» / «Розумна донька скотаря» – українська / кримськотатарська, тому що _____

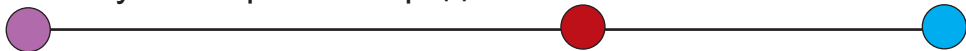
Наприклад, _____

Отже, _____

Дискусійний майданчик

- 7 Обговори з однокласниками та однокласницями, чому сюжети української та кримськотатарської казки такі схожі. Поміркуй, чому казки різних народів подібні одна до одної. Познач відповідь на шкалі й аргументуй свою думку.

Чому казки різних народів мають схожі сюжети?

Люди спілкуються між собою, тому казкові сюжети «мандрують» від одного народу до іншого	Представники різних народів мають схожі риси та проблеми, тому відображають їх у казках	Власна думка
---	---	--------------

Запиши 2–3 аргументи на захист своєї позиції.

[illegible]

Творча студія

8 Що зміниться в казці про розумну українську чи кримськотатарську дівчину, якщо дія відбуватиметься в інших краях? Склади свою казку зі схожим сюжетом, змінивши країну, де розгортатимуться події. Придумай відповідні імена й особливі риси персонажів. Додай цікаві епізоди та характерні деталі. Запиши свою казку. Під час запису перевіряй орфограми в зручний спосіб. Чи трапилися тобі орфограми, пов'язані з голосними звуками в префіксах або суфіксах? Пригадай за допомогою **Довідника** відомості про правопис ненаголошених звуків [е^и], [и^е] в цих частинах слова. За бажанням добери ілюстрації до своєї казки або зроби її аудіоверсію. Презентуй казку однокласникам і однокласницям.

[illegible]

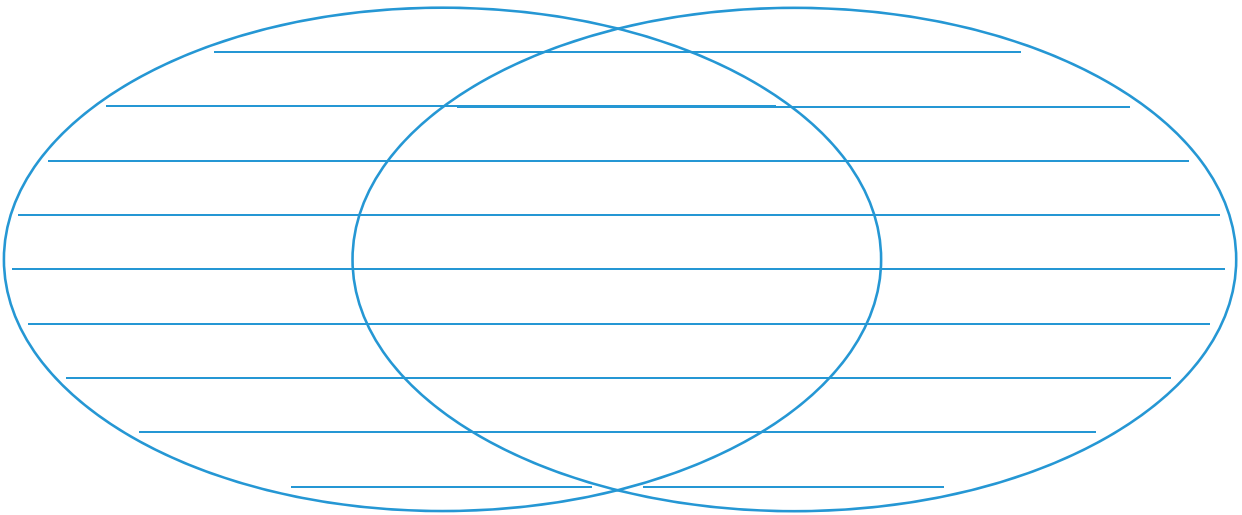
Форум читачів і глядачів

- 9 Прочитай у **Хрестоматії** українську народну казку «*Ріпка*», цю ж казку в обробці *Івана Франка* та казку *Юрія Ярмаиша* «*Та сама мишка*». За якими ознаками можна визначити, що ці тексти належать до жанру казки?

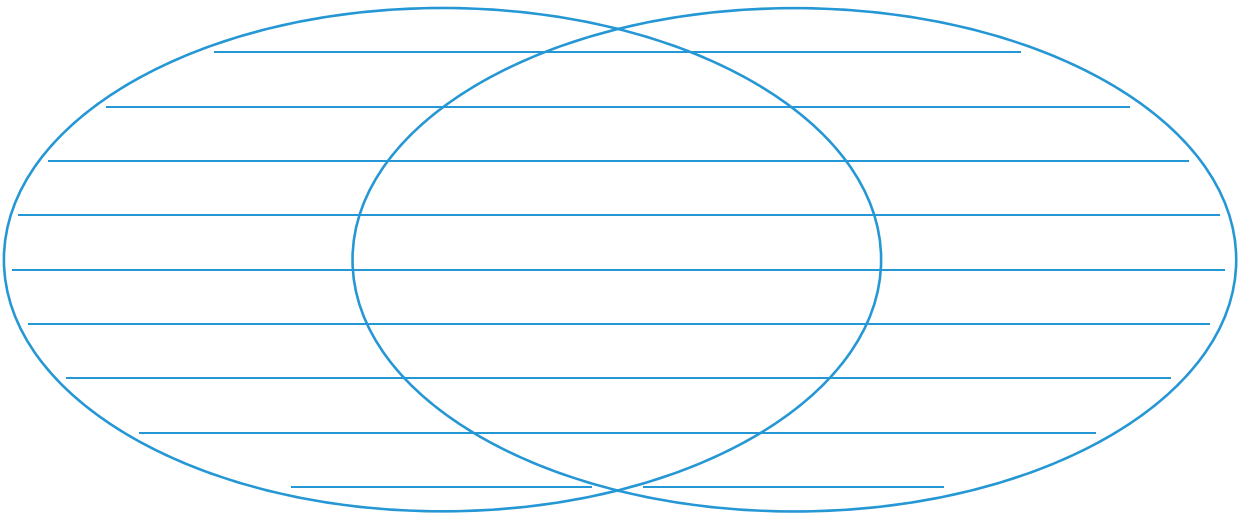
Практикум

- 10 А. Об'єднайтеся в групи й заповніть діаграми Венна.

КАЗКА НАРОДНА ТА В ОБРОБЦІ І. ФРАНКА

КАЗКА НАРОДНА І В ПЕРЕКАЗІ Ю. ЯРМИША

Узагальніть і обговоріть основні ознаки літературної казки. Порівняйте свої спостереження з матеріалом із **Довідника**.

Б. Поясни лексичне значення наведених слів і словосполучень у казці «Ріпка» в обробці Івана Франка. Напиши транскрипцію виділених слів.

Мотика, марно, *тішитися*, *сидить* як пень, гичка, *торочка*, шпарка.

В. Випиши з казки «Ріпка» в обробці Івана Франка репліки персонажів із звертанням до інших персонажів. З'ясуй комунікативну мету кожної з них. Зроби припущення, для чого автор у своєму переказі народної казки приписує персонажам ці репліки. У разі потреби за допомогою **Довідника** пригадай відомості про звертання.

В. Прочитай етикетні слова. Склади 4–5 речень відповідно до різних мовленнєвих ситуацій, у яких доречно використання наведених етикетних слів. Використай також вигук *будь ласка*. Зроби припущення, чому в прочитаних казках ці слова не використовують.

Вибачте! Пробачте! Перепрошую! Даруйте! Простіть! Прошу вибачити!

Етикёт – вироблені суспільством норми поведінки. Дотримання таких норм передбачає використання певних слів та висловів, за допомогою яких ми висловлюємо вітання, побажання, подяку, вибачення тощо. Такі слова та вислови називають **етикётними словами**. Крім вживання відповідних слів, дотримання етикету проявляється в темпі й гучності мовлення, інтонаціях, жестах, міміці, позах тощо.

Дискусійний майданчик

- 11 Об'єднайтеся у дві групи. Обговоріть у своїй команді таке запитання:

Чому з появою літературної казки не відбулося знецінення народної?

Поділіться результатами свого обговорення з іншою групою. Чи збігаються ваші припущення?

Практикум

- 12 Чим текст Франка відрізняється від двох інших варіантів казки, чим захоплює?

Запиши три особливості тексту Івана Франка, у яких проявляється індивідуальність письменника.

1. _____
2. _____
3. _____

Кожна людина неповторна за своїми якостями, ознаками, тобто є **індивідуальністю**. Письменник виявляє свою індивідуальність в результатах творчого процесу – художніх творах.

Польове дослідження

- 13 Прочитай початок тексту. Пригадай, як називається цей твір. Розкажи, що за сюжетом відбуватиметься далі.

Один чоловік мав осла, який багато років покірно возив йому лантухи до млина. Та під старість сили покинули осла, і він став нездатним до роботи. Тоді господар почав думати, як би здихатися його, щоб не годувати. Зрозумів осел, що лихим вітром віє, втік від господаря та й подався до ...

Розглянь світлину, на якій зображено скульптуру «Бременські міські музики» (скульптор Г. Маркс, 1951 р.), й обговори з однокласниками та однокласницями, чому вона стала родзинкою міста Бремен у Німеччині. Поміркуй, це репортажне чи постановочне фото?

Автор світлини стоїть врівень із фігурами скульптури чи фотографує знизу? Як це впливає на сприйняття зображення?

Світліною називають зображення, цифрове або відтворене (надруковане) на певному матеріалі, здебільшого на цупкому папері зі спеціальним покриттям. Залежно від подій, що відображаються, світлини поділяють на:

- репортажні (фіксуються події, що відбуваються без втручання фотографа);
- постановочні (зрежисовані фотографом кадри).

Рáкурс – перспектива зображення предмета; різні кути огляду, з яких знімається предмет задля формування більш повного уявлення про нього.

Перечитай за QR-кодом або за посиланням <http://surl.li/agccg> казку «Бременські музиканти», яку написали всесвітньовідомі письменники-казкарі Якоб і Вільгельм Грімм за мотивами німецької народної казки.

За бажанням прослухай аудіоверсію цієї казки за QR-кодом.

<http://surl.li/agcfj>

Знайди в казці епізод, відображений на світлині вище. Чому скульптор розташував персонажів саме в такому порядку? Як поставилися господарі до осла, kota, пса й півня? Чи можна назвати таке ставлення справедливим? Які риси характеру допомогли осла, псу, коту й півню подолати життєві негаразди?

Творчий майданчик

- 14 Об'єднайтеся в групи й розіграйте один із епізодів казки на власний вибір. Оціни акторську майстерність, вправність у декламації учасників інших команд, прокоментуй, як вони впоралися з поставленим завданням.

Практикум

- 15 Склади перелік індивідуальних рис характеру персонажів казки, визначивши для кожного одну з наведених нижче характеристик і доповнивши її.

Працьовитий, покірний, винахідливий, добрий.

Осел – _____

Кіт – _____

Пес – _____

Півень – _____

Яка частина мови знадобилася, щоб описати риси характеру? Чому саме вона?

Б. Склади простий план до тексту казки. У якій частині тексту, згідно з планом, висловлена основна думка твору? Поясни, як ти її розумієш. Що спільного між німецькою казкою «Бременські музиканти» і українською «Ріпкою»?

Творчий майданчик

- 16** Уяви, що ти режисер фільму про бременських музикантів. Підготуй для актора короткий опис одного із персонажів казки, на роль якого він проходитиме кастинг.

За потреби можна уточнити в **Довіднику**, як правильно побудувати **твір-опис**.

Форум читачів і глядачів

- 17 А.** Прочитай казку відомого данського письменника Ганса Крістіана Андерсена «Непохитний олов'яний солдатик» у **Хрестоматії** або прослухай її за QR-кодом.

<http://surl.li/agcfo>

Які види описів є в цьому творі? Обведи свої варіанти відповіді й обґрунтуй їх.

Опис інтер'єру (приміщення) – **так / ні**

Опис місцевості – **так / ні**

Опис зовнішності (персонажа) – **так / ні**

Б. Чи можна стверджувати, що в цьому творі є ще й такий вид опису, як опис думок і почуттів (внутрішнього стану) персонажів?

Обговоріть це питання в класі, беручи до уваги **оповідача**. Чи є він персонажем твору? Де перебуває під час подій? Що бачить? Що знає? Визначте тип цього оповідача, проаналізувавши схему.

Оповідач – учасник подій твору (персонаж)	Оповідач – сторонній спостерігач
Персонаж , який розповідає від першої особи свою історію.	Спостерігач , який знає про події, думки й переживання персонажів і описує їх.

Оповідач – і як учасник подій твору, і як сторонній спостерігач – інколи відкрито спонукає читача до спілкування: він веде оповідь, ніби кому-нікуючи з читачем, звертаючись до нього на «ти» або «ви».

Практикум

- 18 А. Переглянь твір і визнач, скільки реплік у ньому належать олов'яному солдатику, а скільки – балерині.

Запиши відповіді на питання.

Які риси характеру головного персонажа виявляються в такій мовній поведінці? _____

А як це характеризує балерину? _____

Знайди в тексті підтвердження своїм припущенням. Обговоріть з однокласником чи однокласницею висновки одне одного.

Б. Підкресли в наведеному переліку синонімічних висловів до слова «мовчати» три, які найкраще описують мовну поведінку олов'яного солдатика. Поясни, чому ти відібрав саме ці слова або вислови.

Води в рот набрати; грати в мовчанку; забути язика в роті; критися зі своїми думками; мовчати як риба; не висловлюватися; не говорити; не давати волі язика; не зронити ні слова; не мовити і слова; не розтуляти рота; німотствувати; німувати; прикусити язик; справляти мовчанку; справляти німоту; тримати при собі думки; тримати язик за зубами.

В. Як ти розумієш крилатий вислів «Слово – срібло, а мовчання – золото»? У яких ситуаціях краще змовчати, ніж щось говорити?

Творчий майданчик

- 19 Уяви, що ти режисер / режисерка фільму за казкою «Непохитний олов'яний солдатик», і хочеш, щоб історія мала щасливий кінець. Що б сказали одне одному олов'яний солдатик і балерина наприкінці твого фільму? Зрежисуй нову кінцівку після такої фрази:

Він тільки дивився на неї, та вона не вимовила ані слова.

Дискусійний майданчик

- 20 Обери позицію одного з учасників дискусії та підкріпи її аргументами на основі статті «*Нескладотворчий звук [й] – особливість нашої мови*» в Довіднику.

В українській мові на позначення 6 голосних звуків існує 10 букв: а, о, у, и, і, е, я, ю, є, ї.

В українській мові букв на позначення голосних звуків не 10, а 11.

Наукова лабораторія

- 21 А. Прочитай вголос окремі слова та словосполучення з казки «Непохитний олов'яний солдатик» українською мовою та спробуй озвучити їхні відповідники білоруською мовою. Читаючи білоруські відповідники, пам'ятай, що більшість букв білоруської абетки схожі на наші, але деякі відмінні: букву ы треба вимовляти як наш звук [и], букву э – як звук [е], а букву ў – як щось середнє між нашими звуками [у] та [в] або як щось подібне на звук [w] в англійській мові (якщо ти вчиш цю мову).

Солдати́ків – **салдацікаў**, почав розставляти – **пачаў расстаўляць**, відрізнявся – **адрозніваўся**, простягнувши – **працягнуўшы**, подумав – **падумаў**, сховався – **стаіўся**, полетів – **паляцеў**, мовчав – **маўчаў**, стискав – **сціскаў**, почувся – **пачуўся**, це все – **гэта ўсё**, було в ри́б'ячому животі – **было ў жываце рыбы**, двері в кімнату – **дзверы ў пакоі**.

Б. У яких позиціях у словах білоруської мови трапився звук [ў]? Чи відрізняються ці позиції від тих, де вимовляється [ў] в словах української мови? Поміркуй, чи є відсутність спеціальної букви на позначення [ў] недоліком українського алфавіту?

В. Утвори словосполучення, зважаючи на прийменник **у** та **в** між словами. Як їх необхідно вимовляти в кожному випадку? Дозаповни таблицю, зазначивши в дужках транскрипції, який звук вимовлятимеш: голосний звичайний звук [у], голосний нескладотворчий звук [ў] чи приголосний звук [в]. Обговоріть закономірності вживання на письмі прийменників **у** та **в** між словами.

Солдати́к	у коробці	[у]	Солдати́ка	в коробці	[]
	у хлопчика	[]		в хлопчика	[]
	у човні	[]		в човні	[]
	у животі	[]		в животі	[ў]
	у рибі	[]		в рибі	[]
	у куховарки	[]		в куховарки	[]
	у воді	[]		у воді	[]
	у своєму мундирі	[]		у своєму мундирі	[]
	у вогні	[]		у вогні	[]
	в огні	[в]		в огні	[]
	в іншій ситуації	[]		в іншій ситуації	[]

Прийменники **у** та **в** на письмі треба вживати за певними правилами, щоб відображати на письмі милозвучну вимову. Ці правила знайдеш у **Довіднику**.

Польове дослідження

22 У який спосіб можемо продемонструвати іншим свою індивідуальність?

Ознайомся в **Хрестоматії** з різними думками, висловленими під час опитування на тему «**Як ми формуємо перше враження про людину?**». Проведіть таке опитування в класі. Узагальніть отримані дані й визначте, на що найчастіше звертають увагу, коли знайомляться. Складіть рейтинг важливості таких показників: мовлення, поведінка, постава, погляд, одяг, зачіска, міміка, жести.

Як через ці зовнішні вияви людина демонструє свої внутрішні особливості: характер, уподобання, смаки, культуру тощо?

Форум читачів і глядачів

- 23 А. Прочитай казку Ганса Крістіана Андерсена «Гидке каченя» у Хрестоматії або прослухай її за QR-кодом.

<http://surl.li/agcfu>

Знайди у творі епізоди, де зображено першу реакцію навколишніх під час знайомства з каченям. Доведи, що цю ситуацію можна вважати *булінгом* (цькуванням).

Які саме риси головного персонажа казки викликали негатив з боку інших? Хто з персонажів намагався зважати не лише на зовнішній вигляд, а й на риси вдачі каченяти? Прочитай відповідні рядки.

Булінг – це агресивна поведінка однієї дитини або групи дітей стосовно іншої дитини, що проявляється у вигляді психологічного тиску (приниження, образа почуттів, глузливі оцінки), а часто – і у фізичному насиллі. Не варто тримати у таємниці, якщо хтось стає жертвою булінгу.

Б. Пригадай оповідання Івана Франка «Грицева шкільна наука» і порівняй вимову головного персонажа із загальноприйнятою: «Дулна гуска...», «Я-а пе-е-лсий ла-а-з у сколі...», «Ні, не хочу. А що то таке...», «Ой, не дуже добре». Які звуки не вимовляє Гриць, замінюючи їх на інші?

Уяви, що ти став свідком ситуації, коли дитину булять за її особливу вимову. Як ти протидіятимеш? Знайди відповідні поради для різних учасників булінгу: жертви, кривдника, спостерігачів. За цими порадами створи «Пам'ятку з антибулінгу».

В. Обговори в класі, як протидія булінгу дає змогу виявити й зберегти індивідуальність.

Практикум

- 24 А. Переглянь анімаційний фільм «Гидке каченя».

<http://surl.li/agcfr>

Чому події у мультфільмі розвиваються інакше, ніж у казці? Чому каченя зі стрічки Волта Діснея не зазнало таких труднощів і страждань, як персонаж однойменного літературного твору? Запиши 2–3 аргументи на захист власної думки.

Б. Прочитай уривки з казки «Гидке каченя» і простеж, як мати-качка змінювала свою думку про сина:

«Бач, як гарно гребе воно лапками, як рівно тримається! Це моє рідне дитя! Ні, справді, воно нічогеньке, коли до нього добре придивитись».

«Воно хоч некрасиве, але в нього хороша вдача, і плаває воно теж чудово. Я гадаю, воно покращає з часом або принаймні хоч зростом менше стане. Воно надто довго лежало в яйці і тому не має належного вигляду. Я думаю, він буде дужим і виб'ється на дорогу!»

«Хоч би мої очі тебе не бачили».

Як думка інших персонажів вплинула на ставлення матері-качки до свого сина?

Чи був би іншим фінал казки, якби родина захистила каченя від негативного ставлення навколишніх?

В. Окрім цькування під час безпосереднього спілкування, існує ще *кібербулінг* (приниження чи залякування за допомогою мобільних телефонів, соціальних мереж та інших цифрових технологій).

Підготуй інформацію, послуговуючись пам'яткою ЮНІСЕФ, про те, як слід діяти в таких ситуаціях.

<http://surl.li/agcgi>

ЮНІСЕФ – міжнародна організація, що захищає права дітей у 190 країнах, включно з Україною.

Дискусійний майданчик

- 25 Прочитай кілька фрагментів з автобіографії Ганса Крістіана Андерсена. Які епізоди твору «Гидке каченя» спадають на думку, коли знайомишся з такими спогадами?

«Я знав лише те, що мене знову підняли на глум. Звістка про це тим більше гнітила мене, бо ж мені не відома була причина тих кпинів. Адже вдвічі тяжче усвідомлювати себе об'єктом насмішок і не знати при цьому, за що саме нас висміюють».

«Так, я був надто м'який і щиросердний, усі знали це й користалися з того. А дехто поводився зі мною майже жорстоко... Усі повчали мене, майже всі торочили про мої недоліки, правдиві чи вигадані ґанджі».

Спираючись на зміст цих фрагментів автобіографії письменника, обґрунтуй думку літературознавців про те, що казку «Гидке каченя» можна назвати автобіографічним твором. За потреби скористайся відомостями про автобіографічний твір у **Довіднику**.

Практикум

26 Знайди в тексті казки «Гидке каченя» слова, які передають звуки природи (води, вітру) та голоси тварин.

Доповни прикінцеве речення казки «*Бузок простягав свої віти до нього в воду, сонце сяяло ласкаво й тепло*», перетворивши його на розлогий опис природи, у якому ти зможеш передати емоції каченяти на той момент. Використовуй у своєму описі слова, що передають звуки природи.

Пригадай, як за допомогою звуків можна передати настрій. Що спільного і відмінного мають звуки природи й звуки мовлення?

Наукова лабораторія

27 З'ясуй, що таке звуки мови і звуки мовлення. Заповни таблицю, поставивши позначки «+» та «-» у відповідних комірках.

Таблиця 2.

Характеристика звуків мови та звуків мовлення

Характеристики	Звуки мови	Звуки мовлення
Єдині для всіх мовців		
Дають змогу розрізнити, хто говорить: чоловік / жінка / маля / старша людина		
Підказують нам, вихідцем з якого регіону України чи іншої країни є мовець		
Їх заміна може викликати зміну лексичного значення слова, наприклад: <i>пічка – річка – січка – нічка</i>		
Їх вимова може залежати від позиції в слові, швидкості промовляння тощо, наприклад: <i>в[е]сна – в[е^u]сна – в[u^e]сна</i>		
Можуть передавати емоції мовців, наприклад: <i>Ми-и-и-ха-а-ай-ли-и-и-ку-у-у!</i>		

На основі зроблених позначок узагальни інформацію в таблиці й стисло розкажи про звуки мови або про звуки мовлення, наведи доречні приклади, ілюструючи кожен характеристику. Порівняй свої спостереження з поданими в **Довіднику**.

Який стиль мовлення – науковий, художній чи розмовний – є доречним для побудови власного висловлювання про звуки мови та звуки мовлення?

Стиль мовлення – це сукупність мовних засобів для висловлення думок, об'єднаних змістом і метою. Стиль мовлення характеризується добором таких засобів із багатоманітних мовних ресурсів, яким найкраще відповідають завданням спілкування між людьми в даних умовах. Є різні стилі мовлення: розмовний, науковий, художній тощо.

Мірило поступу

1. Чим казки, схожі за сюжетом, відрізняються в різних народів?
2. Як народна казка може бути перетворена в літературну?
3. Як характер людини відображається в її мовленні?
4. Як порівняння з іншою мовою може допомогти з'ясувати особливості власної мови?
5. Що дає змогу зберегти й виявити індивідуальність?

Хрестоматія

Мудра дівчина

(Українська народна казка)

Було собі два брати – один убогий, а другий багатий. От багатий колись ізласкавився над бідним, що не має той ні ложки молока дітям, та й дав йому дійну корову. І каже:

– Потроху відробиш мені за неї.

Ну, бідний брат відробляв потроху, а далі тому багачеві шкода стало корови, він і каже вбогому братові:

– Віддай мені корову назад!

Той каже:

– Брате! Я ж тобі за неї відробив!

– Що ти там відробив? Як кіт наплакав тієї роботи було, а то таки корова! Віддай!

Бідному жалко стало своєї праці, не схотів віддати. Пішли вони позиватися до пана. Прийшли до пана. А панові, мабуть, не схотілося роздумувати, хто з них правий, а хто ні, то він і каже їм:

– Хто відгадає мою загадку, того й корова буде.

– Кажіть, пане!

– Слухайте: що є в світі ситніш, прудкіш, миліш над усе? Завтра прийдете, скажете.

Пішли брати. Багач іде додому та й думає собі:

– От дурниця, а не загадка! Що ж є ситніш над панські кабани, прудкіш над панські хорти, а миліш над гроші? Ге, моя корова буде!

Бідний прийшов додому, думав-думав та й зажурився. А в нього була дочка Маруся. Вона й питається:

– Чого ви, тату, зажурилися? Що пан казав?

– Та тут, дочко, таку пан загадку загадав, що я й не надумаю, що воно є.

– А яка ж загадка, тату? – Маруся питає.

– Та така: що є в світі ситніш, прудкіш, миліш над усе?

– Е, тату, ситніш над усе – земля-мати, бо вона всіх годує й напуває; прудкіш над усе – думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш; а миліш над усе – сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

– Ти ба! – каже батько. – Адже й справді так. Так же я й панові казатиму.

Другого дня приходять обидва брати до пана. От пан їх і питає:

– Ану, відгадали?

– Відгадали, пане, – кажуть обидва. От багатий зараз виступає, щоб собі попередю поспішить, та й каже:

– Ситніш, пане, над усе – ваші кабани, а прудкіш над усе – ваші хорти, а миліш над усе – гроші!

– Е, брешеш, брешеш! – каже пан. Тоді до вбогого:

– Ану, ти!

– Та що ж, пане, нема ситнішого, як земля-мати: вона всіх годує й напуває.

– Правда, правда! – каже пан. – Ну, а прудкіш що на світі?

– Прудкіш, пане, над усе – думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш.

– Так! Ну, а миліш? – питає він.

– А миліш над усе – сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

– Так, усе! – говорить пан. – Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам це повідгадував, чи тобі хто сказав?

– Та що ж, пане, – каже вбогий, – є в мене дочка Маруся, так це вона мене так навчила.

Пан аж розсердився:

– Як це? Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала! Стривай же! На тобі оцеї десяток варених яєць та понеси їх своїй дочці: нехай вона посадить на них квочку, та щоб та квочка за одну ніч вилупила курчата, вигодувала, і щоб твоя дочка зарізала трьох, спекла на снідання, а ти, поки я встану, щоб приніс, бо я дождатиму. А не зробить, то буде лихо.

Іде сердешний батько додому та й плаче. Приходить, а дочка й питає його:

– Чого ви, тату, плачете?

– Та як же мені, дочко, не плакати: ось пан дав тобі десяток варених яєць та казав, щоб ти посадила на них квочку, та щоб вона за одну ніч вилупила й вигодувала курчат, а ти щоб спекла їх йому на снідання.

А дочка взяла горщечок каші та й каже:

– Понесіть, тату, оце панові та скажіть йому, нехай він виоре, посіє цю кашу, і щоб вона виросла просом, поспіла на ниві, і щоб він просо скосив, змолотив і натовк пшона годувати тих курчат, що їм треба вилупитись з цих яєць.

Приносить чоловік до пана ту кашу, віддає та й каже:

– Так і так дочка казала.

Пан дивився-дивився на ту кашу та взяв і віддав її собакам. Потім десь знайшов стеблинку льону, дає чоловікові й каже:

– Неси твоїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й витче сто локіт полотна. А не зробить, то буде лихо.

Іде додому той чоловік і знов плаче. Зустрічає його дочка й каже:

– Чого ви, тату, плачете?

– Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблинку льону, та щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла і виткала сто локіт полотна.

Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:

– Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище, щоб було на чому прости цей льон.

Приносить чоловік панові ту гілочку й каже, що дочка загадала з неї зробити. Пан дививсь, дививсь, узяв та й кинув ту гілочку, а на думці собі: «Цю одуриш! Мабуть, вона не з таких, щоб одурити»... Потім думав-думав та й каже чоловікові:

– Піди та скажи своїй дочці: нехай вона прийде до мене в гості, та так, щоб ні йшла, ні їхала; ні боса, ні обута; ні з гостинцем, ні без гостинця. А як вона цього не зробить, то буде лихо!

Іде знов батько, плачучи, додому. Прийшов та й каже дочці:

– Ну що, дочко, будемо робити? Пан загадав так і так.

І розказав їй усе. Маруся каже:

– Не журіться, тату, все буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця.

Пішов батько, купив живого зайця. А Маруся одну ногу вбула в драний черевик, а друга боса. Тоді піймала горобця, взяла санчата, запрягла в них цапа. От узяла зайця під руку, горобця в руку, одну ногу поставила в санчата, а другою по шляху ступає – одну ногу цап везе, а другою йде. Приходить отак до пана в двір, а пан як побачив, що вона так іде, та й каже своїм слугам:

– Прицькуйте її собаками!

Ті як прицькували її собаками, а вона й випустила їм зайця. Собаки погнались за зайцем, а її покинули. Вона тоді прийшла до пана в світлицю, поздоровкалась та й каже:

– Ось вам, пане, гостинець, – та й дає йому горобця.

Пан тільки хотів його взяти, а він – пурх та й вилетів у відчинене вікно!

А на той час приходять двоє до пана судитися. От пан вийшов на рундук та й питає:

– Чого вам, люди добрі?

– Та от чого, пане: ночували ми обидва на полі, а як уранці повставали, то побачили, що моя кобила привела лоша, – один каже.

А другий чоловік каже:

– Ні, брехня – моя! Розсудіть нас, пане!

От пан думав-думав та й каже:

– Приведіть сюди лоша й коней: до якої лоша побіжить – та й привела.

От привели, поставили запряжені коні, а лоша пустили. А вони, ті два хазяїни, так засмикали те лоша, кожен до себе тягаючи, що воно вже не знає, куди йому бігти, – взяло та й побігло геть. Ну, ніхто не знає, що тут робити, як розсудити. А Маруся каже:

– Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть – котра побіжить до лошати, то та й привела.

Зараз так і зробили. Пустили їх – так одна й побігла до лошати, а друга стоїть.

Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробить, і відпустив її.

Розумна донька скотаря

(Кримськотатарська народна казка)

Забажалося якось старому хану дізнатися, розумні чи дурні люди оточують його. Наказав візиру зібрати на найбільшому майдані міста людей, а коли ті зібралися, хан вийшов і сказав: «Той, хто відгадає три мої загадки, одержить стільки золота, скільки матиме сил понести його. Перша загадка: що найміцніше на світі? Друга: що найсильніше на світі? І третя: що найсолодше і найгіркіше на світі?»

Сорок днів приходили до палацу охочі отримати ханське золото, та жодному не вдалося відгадати загадки. Незабаром усі люди, підвладні хану, знали про ці загадки...

Почула про них і донька скотаря, сімнадцятирічна Фатіма, та й каже батькові:

– Тату, я відгадала загадки хана, і ти можеш піти й одержати обіцяне за них золото. Я відкрию тобі секрет відгадок, але ти не мусиш казати ханові, що загадки відгадала твоя донька.

Скотар погодився і почав збиратися в дорогу. За тиждень він був уже в ханському палаці, і візир доповів хану, що прийшов скотар, який відгадав його загадки. Скотаря привели у тронний зал, він низько уклонився ханові і сказав:

– Великий хане! Найміцніше на світі – кінське копито. Тільки йому підвладні усі шляхи світу. Найсильніший на світі – вітер. Немає такої

фортеці, котру з часом він не міг би зруйнувати. Найсолодше і найгіркіше – слово людини. Тільки слово може принизити, опустити людину на самісіньке дно і возвеличити, підняти її до самого сонця...

Погодився хан з міркуваннями скотаря і запитав, хто допоміг йому відгадати загадки. Довго опирався скотар, але, врешті-решт, зізнався, і хан щедро нагородив скотаря та відпустив додому, наказавши привезти доньку до палацу.

Повернувся скотар додому і передав дочці волю хана. Вислухала Фатіма батька, але їхати до палацу відмовилась, і довелося скотарю самому повернутися до хана та сказати, що не зміг виконати його наказ.

Старий хан не став карати скотаря. Він спорядив караван з подарунками й наказав головному візиру поїхати і вмовити розумну дівчину стати хановою дружиною.

Дістався караван до урочища скотаря, де стояла його оселя. Вийшла Фатіма назустріч, уклонила візиру, запросила до хати. Візир подивувався красі й поставі дівчини, її умінню триматися, її словам... Передав візир дівчині прохання хана стати його дружиною, розклав перед нею багаті подарунки. Помилувалася Фатіма красивими подарунками, уважно вислухала візира, який сказав їй:

– Донько, великий хан бажає, щоб ти стала його дружиною. Хану відмовляти не можна, ти повинна погодитись. Хан бажає ошчасливити тебе.

Дівчина відповіла:

– Я згодна, великий візире, але у мене є прохання до хана. Якщо хан виконає його – я готова бути його дружиною.

Візир погодився передати хану умови дівчини, і вона сказала:

– Скажіть хану, щоб він замість цих подарунків прислав п'ятнадцять хлоп'ят, двадцять юнаків, тридцять навіжених, сорок розумних, п'ятдесят овець, шістдесят палиць, сімдесят курей, вісімдесят корів, дев'яносто качок і сто яєць.

Здивувався візир, що такі прості й незначні вимоги дівчини, але заперечувати не посмів. Повернувся в палац і переповів хану прохання дівчини.

Розгнівався хан, зачувши про умови дівчини. Візир очікував наказу силоміць привезти непокірливу дівчину до палацу, але хан нічого не сказав. Здивувався візир:

– О великий хане, невже важко виконати такі прості доручення доньки скотаря? Я все це можу зробити сам, ви тільки накажіть...

Хан ще більше розгнівався:

– Навіть ти, великий візире, не зрозумів сенсу цих слів... Знаєш, про що вона попросила мене? П'ятнадцять хлоп'ят – це нагадування про те, що я колись був хлопчаком. Двадцять юнаків – про мій шибай-

головий час. Тридцять навіжених – про те, яким відчайдушним ханом був я у тридцять років. Сорок розумників – про ту пору, коли я взявся за розум. Шістдесят палиць – це мої шістдесят літ. Сімдесят овець – роки старечої покірливості, вісімдесят корів – роки, коли в людини пригасає розум, дев'яносто качок – час, коли людина стає беззуба і їсть одну м'якоть... Сто яєць – що, доживши до ста років, людина стає крихкою, як яйце, бо від найменшого різкого руху яйце розбивається... Ось що просила вона переказати мені... А це означає, що вона не бажає стати дружиною хана...

Зрозумів візир, що розумнішою від нього виявилась юна донька скотаря, і не став радити ханові послати в урочище аскерів* і силоміць привезти дівчину в палац...

Переклад українською Данила Кононенка

РІПКА

(Українська народна казка Наддніпрянщини)

Раз весною взяв дід лопату, скопав у городі грядку й посадив ріпку. Виросла ріпка велика-велика. Пішов дід на город, тягне ріпку, а витягти не може. Покликав він бабу. Тягнуть вони ріпку, промучилися весь день, а вона сидить у землі, як пень.

Кличе баба дочку. Узяв дід ріпку за чуб, баба діда – за сорочку, дочка бабу – за торочку. Тягнуть-тягнуть, а витягнути не можуть. Промучилися весь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

Кличе дочка собачку. Узяв дід ріпку за чуб, баба діда – за сорочку, дочка бабу – за торочку, собачка дочку – за спідничку. Тягнуть-тягнуть. Промучилися весь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

Кличе собачка кицю. Узяв дід ріпку за чуб, баба діда – за сорочку, дочка бабу – за торочку, собачка дочку – за спідничку, киця собачку – за хвостика. Тягнуть-тягнуть. Промучилися весь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

Кличе киця мишку Сіроманку. Узяв дід ріпку за чуб, баба діда – за сорочку, дочка бабу – за торочку, собачка дочку – за спідничку, киця собачку – за хвостика, мишка кицю – за лапку. Як потягнули, так і витягли ріпку.

*(Джерело: Українські народні казки у 40 книгах.
Записав, упорядкував і літературно опрацював
Микола Зінчук).*

* Аскер – солдат.

РІПКА

(Українська народна казка в обробці Івана Франка)

Був собі дід Андрушка, а в нього баба Марушка, а в баби дочечка Мінка, а в дочки собачка Хвінка, а в собачки товаришка – киця Варварка, а в киці вихованка – мишка Сіроманка.

Раз весною взяв дід мотику, скопав у городі грядку велику, гною трохи наносив, грабелями підпушив, зробив пальцем дірку та й посадив ріпку.

Працював дід не марно: зійшла ріпка гарно. Щодень ішов дід у город, набравши води повен рот, свою ріпку поливав, їй до життя охоти додавав.

Росла дідова ріпка, росла! Зразу така, як мишка, була, потім, як кулак, потім, як буряк, потім, як два, а нарешті стала така, як дідова голова. Тішиться дід, аж не знає, де стати. «Час, – каже, – нашу ріпку рвати».

Пішов він на город – гуп, гуп! Узяв ріпку за зелений чуб; тягне руками, вперся ногами, мучився, потів увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

Кличе він бабу Марушку: «Ходи, бабусю, не лежи, мені ріпку вирвати поможи!»

Пішли вони на город – гуп, гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда за плече. Смикає дід ріпку за гичку, смикає баба діда за сорочку, працюють руками, упираються ногами – промучились увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

Кличе баба дочку Мінку: «Ходи, доню, не біжи, нам ріпку вирвати поможи!»

Пішли вони на город – гуп, гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда за сорочку, дочка бабу за торочку – тягнуть руками, упираються ногами, промучились увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

Кличе дочка собачку Хвінку: «Ходи, Хвіночко, не біжи, нам ріпку вирвати поможи!»

Пішли вони на город – гуп, гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда за сорочку, дочка бабу за торочку, собачка дочку за спідничку – тягнуть руками, упираються ногами, промучились увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

Кличе собачка кицю Варварку: «Ходи, Варварко, не лежи, нам ріпку вирвати поможи!»

Пішли вони на город – гуп, гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда за сорочку, дочка бабу за торочку, собачка дочку за спідничку, киця собачку за хвостик. Тягнуть і руками, і зубами, упираються ногами; промучились увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень.

Кличе киця мишку Сіроманку: «Ходи, Сірочко, не біжи, нам ріпку вирвати допоможи!»

Пішли вони на город – гуп, гуп! Узяв дід ріпку за чуб, баба діда за сорочку, дочка бабу за торочку, собачка дочку за спідничку, киця собачку за хвостик, мишка кицю за лапку – як потягли, як потягли, так і покотилися.

Упала ріпка на діда Андрушку, дід на бабу Марушку, баба на дочку Мінку, дочка на собачку Хвінку, собачка на кицю Варварку, а мишка – шусть у шпарку.

Юрій Ярмаш

ТА САМА МИШКА

Була собі Мишка. Та сама, без якої Ріпку не змогли Дідусь разом з Бабусею, Онучкою, Жучкою та Кицькою вирвати. Тільки ото коли Мишка підбігла та Кицьку за хвоста вхопила та дружно всі разом смикнули – отоді й витягли Ріпку. І Бабуся стала Мишці біля нірки шматочок сиру класти. І Кицька ту Мишку вже не лякала.

А Мишка дуже запишалася!..

Наступної осені знов кличе Дідусь усіх Ріпку рвати.

А Мишка й каже:

– Я ще не встигла відхекатись од торішньої Ріпки. Дуже важка робота була. Страх як я наморилася. Тягніть самі!

Дідусь ухопив Ріпку за чуб, а Бабуся, Онучка, Жучка, Кицька ухопились одне за одного – і дружно витягли нову Ріпку. Навіть ще більшу, ніж торік! Усі були задоволені.

Тільки Мишка ніяк не могла збагнути, чому це Бабуся почала забувати покласти їй перед ніркою шматочок сиру? А Кицька – та стала страхітливо шипіти і лякати Мишку. Хоч із двору сіроманці втікай.

Ганс Крістіан Андерсен

Непохитний олов'яний солдатик

Жили колись двадцять п'ять олов'яних солдатиків – усі рідні брати, бо народилися вони з однієї старої олов'яної ложки. Рушниці в руці, дивляться прямо вперед, а мундири, червоні з синім, – дуже гарні! Вони лежали в коробці. От її відкрили, і найперше, що вони почували на світі, – були слова: «Олов'яні солдатики!» Це вигукнув маленький хлопчик і заплескав у долоньки.

Хлопчик одержав їх тому, що був день його народження, і він одразу ж почав розставляти їх на столі.

Всі солдатики були подібні один до одного, лише двадцять п'ятий відрізнявся від своїх братів: у нього була тільки одна нога. Його виливали останнім, і олова на нього не вистачило. Але і на своїй одній нозі він стояв рівно і твердо, як решта на своїх двох. Та саме він і відзначився своїми пригодами.

На столі, де їх поставили, було багато інших іграшок, а найбільше впадав у око чудовий палац з картону. Крізь маленькі вікна можна було заглянути всередину і побачити залу. Перед палацом стояли маленькі дерева. Вони оточували маленьке дзеркальце, що було ніби справжнє прозоре озеро. На озері плавали воскові лебеді і милувалися своїм відображенням у цьому озері. Усе було дуже миле, але наймилішою за все була маленька дівчинка, яка стояла на порозі відчинених дверей палацу. Вона теж була вирізана з картону, спідничка її була з найтоншого батисту, а маленька вузька блакитна стьожка спускалася з плечей до пояса. Посередині стьожки була прикріплена яскрава блискітка, така завбільшки, як усе личко дівчинки. Дівчинка була балерина. Вона стояла на одній нозі, простягнувши руки вперед, а другу свою ногу підняла так високо, що олов'яний солдатик не міг її побачити і подумав, що у дівчинки, як і в нього, тільки одна нога.

«От дружина для мене, – подумав він. – Але вона така знатна, вона живе в палаці, а я маю лише коробку, та й у тій нас аж двадцять п'ять. Це ж не місце для неї! Проте я повинен з нею познайомитися!»

І, випроставшись, він сховався за табакеркою, що стояла на столі. Звідти він міг дивитись на маленьку чарівну дівчинку, яка все стояла на одній нозі, не втрачаючи рівноваги.

Коли настав вечір, решта олов'яних солдатиків прибула в свою коробку, а люди в домі пішли спати. От тоді іграшки почали гратися в гості і в війну, а потім влаштували бал. Олов'яні солдатики заметушилились у своїй коробці, бо їм теж хотілося взяти участь в іграх, але вони не могли зсунути кришки. Знявся такий галас, що прокинулась канарка і теж зацвірінькала, та все віршами. Тільки двоє не рушили з місця – це були олов'яний солдатик і балерина. Вона трималась рівно на носочках, розкинувши обидві руки. Він був теж непохитний на своїй одній нозі й на мить не зводив з неї очей.

Годинник пробив дванадцять – і раптом тарах! – з табакерки зіскочила покришка. Але там був зовсім не тютюн, ні, а маленький чорний чортик – троль, майстерно зроблений.

– Олов'яний солдатику! – крикнув троль. – Не дивись на те, що тебе не стосується!

Але олов'яний солдатик удав, ніби нічого й не чує.

– Ну, добре ж, почекай до ранку! – сказав троль.

Вранці прокинулись діти і поставили олов'яного солдатика на вікно. І чи то троль зробив, чи протяг, але вікно раптом відчинилося, і солдатик полетів сторч головою з третього поверху. Це був жахливий політ! Він летів догори ногою і уткнувся шоломом та багнетом між камінням бруку.

Служниця і маленький хлопчик одразу побігли вниз шукати солдатика. Шукали, шукали і мало не наступили на нього, але все-таки не знайшли.

Якби солдатик закричав: «Я тут!» – вони б, звичайно, його знайшли, але він вважав, що йому не личить галасувати, тому що він був у мундирі.

Раптом пішов дощ. Краплі падали все частіше, і нарешті почалася справжня злива.

Коли вона минула, прибігли два вуличні хлопчики.

– Дивись! – закричав один. – Он лежить олов'яний солдатик. Давай пустимо його плавати.

Вони зробили з газети човника, поставили посередині солдатика, і він поплив униз рівчаком. Обидва хлопчики бігли поряд і плескали в долоні. О, рятуйте! Які хвилі билися в рівчаку і яка бурхлива течія! Адже злива була сильна, і паперовий кораблик то підкидало вгору і жбурляло вниз, то так швидко крутило, що олов'яний солдатик аж тремтів, але він лишався непохитним, не мінився в обличчі, дивився прямо вперед і тримав рушницю в руці. Раптом човник опинився під довгим містком, – там було так темно, як колись у коробці.

«Куди ж я потраплю? – думав солдатик. – От це витівки троля! Ох, коли б ще тут, у човнику, сиділа балерина, хай тоді було б і вдвічі темніше!»

Раптом вистрибнув великий водяний пацюк, що жив під містком.

– А паспорт у тебе є? – спитав він. – Покажи паспорт!

Але олов'яний солдатик мовчав і тільки міцніше стискав рушницю.

Човник понесло далі, а пацюк плив за ним.

Брр–р... як клацав він зубами і кричав зустрічним тріскам та соломинкам:

– Тримайте його! Держіть його! Він не заплатив мита! Він не показав паспорта!

Але течія була щодаля все сильніша. Олов'яний солдатик помітив попереду світло, міст закінчувався, але тут почувся такий страшенний гуркіт, що злякав би найхоробрішу людину. Подумайте тільки! За містом рівчак кінчався, і вода спадала у великий канал. Це все для солдатика було так само небезпечно, як для нас кинутися у водоспад.

Водоспад був так близько, що човна уже ніщо не могло зупинити, його рвонуло. Бідний олов'яний солдатик тримався непохитно, як міг; ніхто не сказав би, що він хоч оком кліпнув. Човен крутився, наповнився водою по вінця і став тонути. Олов'яний солдатик стояв по шию у воді. Човен поринав усе глибше, більше й більше розлазився папір. От вода вже над головою солдатика. Він згадав у цю хвилину маленьку чарівну балерину, яку вже ніколи не побачить, і у вухах його лунала пісня:

Вперед, вперед, о воїне!

Сміливо йди на смерть!

І от папір зовсім подерся, і олов'яний солдатик пішов на дно. Але в цю мить його проковтнула велика риба.

Ох, як темно було у неї всередині! Ще темніше, ніж під містком у рівчаку, і до того ж дуже тісно. Але олов'яний солдатик лишався непохитним і лежав випроставшись з рушницею в руках.

Риба заметалася на всі боки, виробляла жахливі стрибки. Нарешті вона зовсім затихла. І раптом – ніби блискавка майнула. Стало зовсім світло, і хтось закричав голосно:

– Олов'яний солдатик!

А сталося так: рибу впіймали, понесли на базар, продали, звідти вона потрапила на кухню, тут куховарка розрізала її великим ножом, схопила двома пальцями солдатика за спину і понесла в кімнату. Всі хотіли побачити надзвичайного чоловічка, який зробив у риб'ячому животі таку мандрівку.

Але олов'яний солдатик не загордився. Його поставили на стіл. Ні, подумайте тільки, які чудеса трапляються на світі, – олов'яний солдатик опинився в тій самій кімнаті, де був раніш; він бачив тих самих дітей, і ті самі іграшки стояли на столі, і розкішний палац з чарівною балериною. Вона ще трималась на одній нозі, а другу відкинула високо в повітря. Вона так само трималась на одній нозі, а другу відкинула високо в повітря. Вона також була непохитна. Це зворушило олов'яного солдатика, він мало не заплакав оловом, але це ж йому не личило.

Він тільки дивився на неї, та вона не вимовила ані слова.

Раптом один з хлопчиків схопив солдатика і ні з того ні з сього кинув його просто в палаючу піч: певне, це його напоумив троль з табакерки.

Солдатик стояв, освітлений яскравим полум'ям, і йому було дуже жарко, але, чи було це від вогню, чи від кохання, він і сам не знав. Він дивився на маленьку балерину, вона на нього, і він відчув, що тане, але все ще стояв непохитно з рушницею на плечі. Раптом двері

в кімнату розчинилися. Протяг підхопив балерину, і вона, як метелик, пурхнула в пічку, просто до олов'яного солдатики, запалала яскравим полум'ям – і її не стало. А олов'яний солдатик розтанув у грудочку, і коли робітниця другого дня вигрібала золу, вона знайшла у пічці олов'яне серце. Від балерини залишилася тільки блискітка, але й та почорніла, як вугілля.

*Переклала українською
Оксана Іваненко*

Як ми формуємо перше враження про людину?

Євген. Під час першого знайомства дивлюся в очі. Очі – це дзеркало душі. У них можна побачити спектр емоцій людини.

Олена. Я звертаю увагу на вираз обличчя людини, наприклад, усміхається вона чи ні. Від цього залежить, як складеться розмова надалі.

н я ,
хвилин

Олег. Насамперед звертаю увагу на манеру спілкування також на те, як людина ставиться до тебе з перших знайомства.

Наталя. Я звертаю увагу на зовнішній вигляд людини, чи охайна вона. Також дивлюся у вічі. Люблю, коли в людини розумний погляд.

Віктор. Насамперед звертаю увагу на голос. Для мене це важливо. Мені важко спілкуватися з людиною, голос якої мені не подобається. А ще важлива чистота мови.

Ганс Крістіан Андерсен

Гидке каченя

Так добре було за містом, настало літо! Жито жовтіло, овес зеленів, сіно склали в копиці, і на зеленому лузі ходив чорногуз на своїх довгих червоних ногах та белькотав по-єгипетськи, – цієї мови він навчився від матері. За полями та луками йшли великі ліси, а в гущавині лісів були глибокі озера. Справді, чудово було за містом влітку!

У сонячному сяйві лежав старий хутір, обведений глибоким каналом. На смузї землі від кам'янистої огорожі до самої води росли величезні лопухи, такі високі, що маленькі діти могли стояти під ними, випроставшись на весь зріст. Там було так дико, як у глухому лісі, і там, у своєму гнізді, сиділа качка. Вона висиджувала каченят. Сиділа вона вже давно. Їй набридло сидіти, а гості приходили до неї не часто. Іншим качкам було приємніше плавати в канавах, ніж сидіти тут, під лопухами, та кахкати з нею.

Нарешті, яйця почали тріскатись одне за одним.

– Піп-піп! – почулося звідти, і всі жовтки в яєчках стали каченятами й висунули голівки.

– Ках-ках! – відповіла качка. Каченята незграбно повилазили, як уміли, і озирались на всі боки під зеленим листям – мати їм дозволила дивитись скільки завгодно, бо зелений колір корисний для очей.

– Який світ великий! – дивувались малята.

Ще б пак! Зараз для них було куди більше простору, ніж у яйцях!

– Ви думаете, що це вже й світ? – сказала мати. – Він тягнеться ще далеко, ген по той бік садка, аж до ниви, але там я й сама ніколи не бувала. Ну, ви вже всі тут? – спитала вона, встаючи. – Ой, ще ні! Найбільше яйце і досі лежить... І коли цьому буде кінець? Скоро мені це зовсім набридне, – і вона сіла знову.

– Ну, як справи? – спитала стара качка, що прийшла її одвідати.

– Довго тягнеться з одним яйцем, – відповіла качка-мати з гнізда, – ніяк не тріскається. Але подивись на інших, чи це не наймиліші каченята з усіх, які ми бачили? Усі як одне – викапаний батько! А він, негідник, навіть не відвідав мене ні разу.

– Ану, покажи мені те яйце, що не тріскається, – сказала стара качка. – Повір мені, це індіче яйце! Мене теж колись обдурили так, і я мала багато лиха й клопоту з малими. Вони ж бояться води! Я їх ніяк не могла туди загнати: я вже й кахкала, й клацала, але нічого не допомагало. Ну, покажи мені яйце! Так і є! Це індіче! Залиш його краще та йди вчити своїх дітей плавати.

– Ні, я ще трошки посиджу, – відповіла качка-мати. – Коли я вже так довго сиділа, то можу посидіти ще трохи.

– Ну, як хочеш! – сказала стара й пішла.

Нарешті, тріснуло велике яйце.

– Піп-піп! – промовило пташеня і видряпалося звідти. Воно було таке велике та гидке!

Качка подивилася на нього.

– Яке здоровенне! – сказала вона. – Жодне не схоже на нього. Невже це індича!? Ну, та це ми скоро побачимо. Воно увійде в воду, хоч би мені довелось його туди силою штовхнути!

Другого дня була чудова ясна погода. Сонце виблискувало на всіх зелених лопухах. Качка-мати з усією своєю родиною пішла до канави. Плюсь! – стрибнула вона в воду.

– Ках-ках! – покликала вона, і каченята одне за одним плюснули туди. Спочатку вода покрила їх з голівками, але вони виринули і зовсім добре попливли.

Ніжки працювали самі собою, каченята всі були на воді, навіть погане сіре пташеня плавало з усіма.

– Ні, це не індича, – сказала качка, – бач, як гарно гребе воно лапками, як рівно тримається! Це моє рідне дитя! Ні, справді, воно нічогеньке, коли до нього добре придивитись.

– Ках-ках! Ідіть до мене, я мушу вивести вас у великий світ, представити вас на пташиному подвір'ї. Тільки тримайтесь ближче до мене, щоб хтось на вас, бува, не наступив, а головне – бережіться кішки.

І вони пішли на пташине подвір'я.

Там стояв жажливий галас. Дві родини качок билися за риб'ячу голівку, а дісталася вона кішці.

– Дивіться, так буває на світі, – сказала мати каченяткам, облизуючи язиком дзьобик, бо їй самій хотілося риб'ячої голівки.

– Ну, ну, ворухіть лапками, – мовила вона. – Дивіться привітайтеся та нижче вклоніться отій старій качці. Вона тут найзнатніша. Вона іспанської крові, через те така гладка, і, бачите, в неї червоний клаптик на нозі. Це надзвичайно красиво і найвища відзнака, яку тільки може мати качка. Це значить, що її не хочуть загубити, її мусять пізнавати і тварини, й люди. Шаркніть їй ніжкою – не загинайте лапок всередину. Добре виховане каченя тримає широко ноги, як це роблять батько й мами – ось так; ну, схиліть шийки і скажіть – ках!

Вони так і зробили.

Але всі інші качки оглядали їх і казали вголос:

– Дивіться! Ще ціла юрба! Наче нас самих тут мало. Фу! Яке гидке одне каченя, ми його не прийнемо!

І вмить одна з качок підбігла до каченяти і скубнула його за потилицю.

– Облиш його! – сказала качка-мати. – Воно ж нікому нічого поганого не зробило.

– Може й так, але воно ж таке велике та незграбне, – відповіла качка, що скубнула каченя, – його треба прогнати!

– Хороші дітки в цієї матері, – промовила стара качка з клаптиком на нозі, – усі гарні, крім одного, яке не вдалося. Я б хотіла, щоб його виправили!

– Це неможливо, ваша милість, – сказала качка-мати. – Воно хоч некрасиве, але в нього лагідна вдача, і плаває воно теж чудово. Я навіть дозволю собі сказати, що ліпше за інших. Я гадаю, воно покращає з часом або принаймні стане хоч менше зростом. Воно надто довго лежало в яйці і тому не має належного вигляду, – і вона почухала йому спинку й погладила пір'ячко. – До того ж це селезень, – вела вона далі, – а для них зовнішність не так багато значить. Я думаю, він буде дужим і виб'ється на дорогу!

– А інші каченята дуже милі, – сказала стара качка. – Ну, будьте як дома, а якщо знайдете риб'ячу голівку – принесіть її мені.

І каченята стали поводитись як дома.

Але бідне каченя, що останнім вилупилося з яйця і було таке погане, – клювали, штовхали, з нього глузували і качки, і кури.

– Воно занадто велике! – казали всі. А індик, що народився із шпорами на ногах і через це вважав себе за імператора, надувся, як корабель на всіх парусах, підбіг до каченяти і забелькотів так сердито, що гребінь у нього зовсім почервонів.

Бідне каченя не знало, що робити, куди подітись. Його пригнічував власний гидкий вигляд і те, що воно стало посміховищем цілого пташиного двору.

Так минув перший день, а далі ставало все гірше й гірше. Усі гнали бідолаху – навіть його брати та сестри сердились на нього і завжди казали: «Хоч би кішка тебе з'їла, гидку потвору!» І навіть мати казала: «Хоч би мої очі тебе не бачили!» Качки скубали його, кури клювали, а дівчина, яка годувала птицю, штовхала його ногою.

І каченя не витримало, побігло і перелетіло через паркан. Маленькі пташки, що сиділи в кущах, перелякано пурхнули.

«Це тому, що я таке гидке», – подумало каченя і заплющило очі, але відразу ж побігло далі. Воно опинилося на великому болоті, де жили дикі качки. Цілу ніч просиділо там каченя, втомлене та засмучене. Вранці дикі качки злетіли вгору і помітили нового товариша.

– Хто ти? – спитали вони, та каченя лише поверталось на всі боки й вклонялося як уміло.

– Ти таке поганюче, – сказали дикі качки, – але це нам байдуже, якщо ти не одружишся ні з ким з нашої родини.

Бідне! Воно, звичайно, і не думало про одруження, тільки б йому дозволили посидіти в очереті і напиться трохи болотяної води.

Так просиділо воно цілих два дні, а потім прилетіли два диких гусакки. Вони недавно лише вилупилися з яєць, а тому були дуже зухвалі.

– Слухай, друже, – сказали вони, – ти такий нечупара, що дійсно не зможеш нам заважати. Хочеш жити з нами і бути перелітним птахом? Тут недалечке є інше болото, там живуть гарненькі дикі гуски-панночки. Вони вміють казати: «Рап-рап!» Ти такий потворний, що ще, чого доброго, матимеш у них великий успіх!

Піф! Паф! – почулося раптом, і обидва гусачки впали мертвими в очерет, а вода почервоніла від їхньої крові.

Піф! Паф! – залунало знову, і цілі табуни диких гусей знялися над очеретом.

Ще і ще лунали постріли.

Це було велике полювання. Мисливці обступили все болото, деякі навіть засіли на гілках дерев, що простяглися далеко над очеретом. Сивий дим хмарами оповивав дерева і стелився ген над водою. По болоту ляпотіли собаки – ляп-ляп! Комиші та осока хиталися на всі боки. Який це був жах для бідного каченяти! Воно повернуло голову, щоб заховати її під крило, але в ту ж мить страшний величезний собака опинився перед ним. Він висолопив язик, а очі його горіли люто, жажливо. Він простяг свою морду просто до каченяти, показав гострі зуби і – ляп-ляп – пішов далі, не схопивши каченяти.

– О, яке щастя! – зітхнуло каченя. – Я таке гидке, що навіть собака не схотів мене вкусити.

І воно причаїлося в очереті й лежало нерухомо, поки пролітав дріб і постріл лунав за пострілом.

Тільки надвечір стало спокійно, але бідне каченя не наважувалось підвестися. Воно почекало ще кілька годин, потім обережно озирнулося і дременуло щосили якнайдалі від болота.

Воно бігло через поля і луки, але знялася така буря, що воно ледве рухалось.

Уже на ніч каченя дісталось до маленької вбогої хатинки. Вона була така стара, що от-от готова була впасти, але сама не знала, на який бік, а тому лишалася стояти.

Буря скаженіла і підхоплювала каченя, воно мусило сідати на землю. Погода ставала все гіршою та гіршою.

Вітер дужчав. Що було робити каченяті?

На щастя, воно помітило, що дверцята хатинки зіскочили з однієї завіси і так покривилися, що можна прослизнути крізь щілину в кімнату. Так воно й зробило.

У хатинці жили бабуся з котом та куркою. Кота вона звала синочком. Він умів вигинати спину дугою та воркотіти. Він навіть пускав іскри, коли його гладили проти шерсті. У курки були зовсім маленькі, куці ніжки, і тому її звали Курочка-куцоніжка. Вона старанно несла яєчка, і бабуся любила її, як доню.

Вранці вони відразу помітили чуже каченя, і кіт почав воркотіти, а курочка кудкудакати.

– Що там таке? – спитала бабуся і подивилась навколо. Але вона недобачала, і їй здалося, що це заблукала жирна качка, а не каченя. – Це хороша знахідка, – сказала бабуся, – тепер у мене будуть і качині яйця. Якщо це тільки не селезень! Ну, та ми можемо про це дізнатися!

І от каченя залишили на три тижні на пробу, але воно не знесло жодного яйця. Кіт був паном у хаті, а курка почувала себе господинею, і вони завжди казали: «Ми і світ», тому що вважали себе половиною світу і до того ж кращою.

Каченяті здавалося, що можна бути іншої думки з приводу цього, але заперечень курка не терпіла.

– А чи вмієш ти нести яйця? – питала вона.

– Ні.

– Ну, то краще помовч!

І кіт запитав:

– А ти вмієш вигинати спину, воркотіти та пускати іскри?

– Ні.

– Значить, ти не можеш мати своєї думки, коли говорять розумні люди.

Каченя ховалося в куток, і настрої у нього був поганий. Воно згадувало свіже повітря і сонячне проміння. Раптом йому так захотілось поплавати на воді, що воно не витримало і сказало про це курці.

– Що з тобою сталося? – здивувалась курка. – Тобі нічого робити, тому й лізуть у голову такі дурниці; неси яйця або воркочи – і все минеться!

– Але це так добре – плавати на воді, – сказало каченя. – Так чудово почувати її над головою і пірнати до самого дна!

– Справді, велика втіха! – сказала курка. – Та ти збожеволіло! Спитай хоч кота – він найрозумніша істота, яку я знаю, – любить він плавати або пірнати? Я вже не кажу про себе. Спитай, нарешті, саму нашу хазяйку, стару бабусю – розумнішої за неї нема нікого на світі. Ти думаєш, у неї є бажання плавати або пірнати у воду з головою?

– Ти мене не розумієш! – промовило каченя.

– Коли вже ми тебе не розуміємо, то хто ж тоді може тебе зрозуміти? Ти хочеш бути розумнішим за kota і бабусю, про себе я вже й не говорю. Не дурій, дитино, а дякуй за все те хороше, що для тебе зроблено. Хіба ти не живеш у теплій кімнаті, не маєш товариства, від якого можеш дечого навчитись? Але ти дурний базіка, і з тобою не варто говорити. Повір мені, я бажаю тобі добра. Я кажу неприємні речі, але з цього тільки можна пізнати справжніх друзів. Навчися ж нести яйця або воркотіти та пускати іскри.

– Мені здається, я краще піду світ за очі, – сказало каченя.

– Щасливої дороги! – відповіла курка.

І каченя пішло. Воно плавало по воді, пірнало, але через те, що було таке гидке, всі тварини зневажали його.

От настала й осінь. Листя в лісі пожовкло й поріділо. Вітер зривав його, і воно аж танцювало в повітрі. Стало холодно, з важких хмар сипався град і сніг. На тину стояв крук і кричав від холоду: «Кру! Кру!» Справді, можна було замерзнути, лише подумавши про такий холод. Напевне, бідному каченяті було не дуже добре.

Якось увечері, коли сонце так красиво заходило, з-за куців з'явилася зграя чудових великих птахів. Каченя ніколи не бачило таких прекрасних створінь. Сніжно-білі, з довгими гнучкими шиями – то були лебеді. Вони дивно закричали, махнули розкішними білими крилами і полетіли у вирій, за безкраї моря.

Вони піднеслися високо-високо, а маленьке гидке каченя охопило дивне хвилювання. Воно закрутилось на воді, як колесо, витягло шию високо вгору і закричало так голосно і так чудно, що само злякалось. О! Воно не могло відірвати погляду від прекрасних птахів, від щасливих птахів, і, як тільки вони зникли з його очей, каченя пірнуло на дно, а коли впливло – було як не своє.

Воно не знало, як звуть цих птахів, куди вони полетіли, але так полюбило їх, як нікого ніколи. Каченя їм зовсім не заздрило, йому навіть не могло спасти на думку – побажати собі такої краси. Воно було б раде, коли б хоч качки терпіли його між собою. Бідне гидке каченя!

А зима стояла така холодна, така холодна!

Каченя мусило весь час плавати, щоб не дати воді замерзнути навколо себе. Але щоночі ополонка, в якій воно плавало, все меншала і меншала. Морози були такі, що аж крига тріщала на ставку. Каченя мусило безперервно працювати лапками, щоб крига не закувала його в ополонці. Нарешті воно знесилилось, стало зовсім тихе і примерзло до криги.

Вранці проходив мимо селянин і побачив каченя. Він підійшов ближче, пробив кригу своїм чоботом, узяв каченя і відніс додому жінці. Каченя відіграли.

Та от діти захотіли погратися з ним, але каченя подумало, що вони хочуть зробити йому щось зле, і кинулось з переляку в глечик з молоком. Молоко так і бризнуло по кімнаті. Хазяйка закричала, сплеснула руками. А каченя влетіло в діжку з маслом, а потім у макітру з борошном. Ой, на кого воно було схоже! Жінка кричала та ганялася за ним з кочергою. Діти гасали по кімнаті, ловлячи каченя. Вони голосно сміялися й верещали, збиваючи одне одного з ніг.

Добре, що двері були відчинені, і каченя крізь них стрибнуло в куці, на свіжий холодний сніг, і впало зовсім знесилене.

Але надто сумно було б розповідати про всі ті прикrostі та нещастя, яких зазнало каченя тієї суворої зими.

Воно лежало на болоті, в комишах, коли сонце знову засяяло і пригріло. Заспівали жайворонки – прийшла чудова весна.

І каченя враз стрепенуло своїми крилами, вони зашуміли дужче, ніж раніше, легко підняли його, і, перш ніж каченя збагнуло, в чім справа, – воно опинилося у величезному саду, де стояли в цвіту яблуні, і бузок розливав свої пахощі, а його довгі зелені віти схилялися над звивистим каналом.

О! Тут було так прекрасно! Так пахло весною! І раптом з куців осоки виплипли три прекрасні білі лебеді. Вони зашуміли крилами і легко попливли по воді. Каченя пізнало чудових птахів, і незвичайний сум охопив його.

«Я полечу до них, до цих величних птахів! Хай вони заклюють мене на смерть за те, що я, таке гидке, наслідилося наблизитись до них. Але однаково! Краще хай вони уб'ють мене, ніж терпіти, як скубуть качки, клюють кури, штовхає дівчина, що доглядає птичню, терпіти знову лиху зиму і всі нещастя».

І воно кинулось у воду і попливло до чудових лебедів. Ті, побачивши його, полинули назустріч, шумлячи пір'ям.

– Убийте мене! – промовило бідне каченя і схилило голову до поверхні води, чекаючи смерті. Але що воно побачило у прозорій воді? Воно побачило себе самого, але це вже був не незграбний попелястий птах, гидкий та потворний, – це був лебідь.

Не біда з'явитися на світ в качиному гнізді, якщо ти вилупився з лебединого яйця. Тепер він навіть радів, що зазнав стільки лиха та горя. Він багато перестраждав і тому міг краще відчувати своє щастя і ту велич, що оточувала його. А великі лебеді плавали навколо нього і пестили його своїми дзьобами.

У садок прибігли маленькі діти, вони кидали хліб і зерна, і найменше закричало:

– Ой, ще новий!

І інші діти підхопили й раділи теж:

– З'явився ще новий!

Діти плескали в долоні, танцювали, потім покликали батька й матір, кидали у воду хліб і тістечка, і всі кричали:

– Новий найкращий! Такий молоденький! Такий чудовий!

І старі лебеді схилюлися перед ним. А він зовсім засоромився і сховав голову під крило, не знаючи, що робити. Він був невимовно щасливий, але не загордів, бо добре щире серце не буває ніколи горде. Він згадував той час, коли всі глузували з нього і проганяли його. А тепер усі казали, що він найпрекрасніший з найпрекрасніших птахів.

Бузок простягав свої віти до нього в воду, сонце сяло ласкаво й тепло. Його крила зашуміли, струнка шия піднялася, і він вигукнув радісно на повні груди:

– Про таке щастя я навіть не мріяв, коли був гидким каченям!

Переклала українською Оксана Іваненко

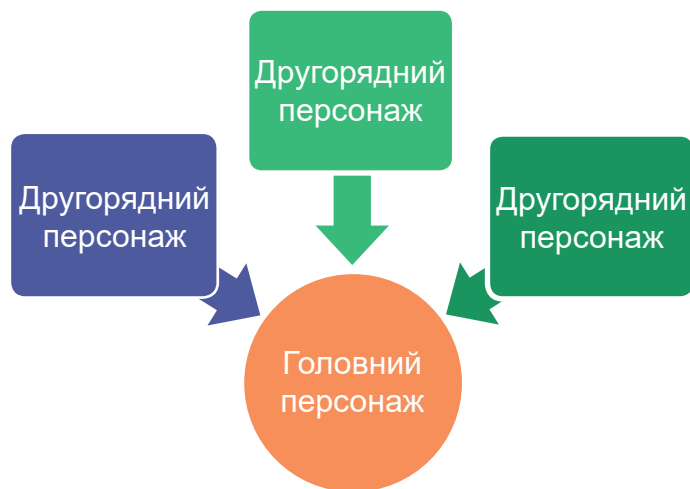
Довідник

Головний і другорядний персонажі

Персонаж (французьке *personnage*, від латинського *persona* – маска, роль, особа) – **людина** або **олюднена істота** (тварина, міфічна істота або навіть предмет, наділений властивостями людини), які створені силою уяви автора чи авторки й змальовані в художньому творі.

За значущістю у творі зазвичай вирізняють **головного персонажа** та **другорядних персонажів**. Головний персонаж – центральний у творі, а навколо нього діють інші – **другорядні персонажі**. Наприклад, в оповіданні Івана Франка «Грицева шкільна наука» головним персонажем є *Гриць*, а другорядними – *батько, мати, професор, хлопці зі школи*, а також *гуси*, яких пас Гриць, зокрема *гусак і гуска*, які «дивуються» з Грицевої «вченості».

Головного персонажа автор зазвичай зображує **якнайвиразніше** (через змалювання його зовнішності (портрету), характеру, передавання особливостей мовлення). Натомість другорядні персонажі змальовані менш яскраво й детально, однак і вони здебільшого виразно індивідуальні. А ще – вони відіграють надзвичайно важливу роль у творі, допомагаючи читачеві більш цілісно уявити головного персонажа.

Інколи у творі може бути кілька головних персонажів. Це стосується великих за обсягом творів.

Увага!

Іменник *персонаж* у формі родового відмінка однини має закінчення **-а**:
Ми не зрозуміли цього персонажа.

Нотатка. Більше про різновиди персонажів у різних творах ти дізнаєшся згодом.

Образ

Образ – найхарактерніша особливість художнього відтворення дійсності (на відміну від наукового). Митець (письменник, художник, скульптор, кінорежисер тощо) створює такі образи, які ми можемо побачити, уявити, відчувати. Наприклад, художники на своїх картинах змальовують людей, предмети і природу за допомогою фарб і пензля. Скульптори – за допомогою гіпсу, каменю чи металу та різця. А письменники й поети – за допомогою мови. Тож коли ми читаємо якийсь художній твір, то завдяки розумінню слів і речень поступово починаємо уявляти образи, які зобразив у своєму творі письменник чи поет.

Образ в образотворчому мистецтві (малярстві)	Образ у скульптурі	Образ у художній літературі
		Всі солдатики були подібні один до одного, лише двадцять п'ятий відрізнявся від своїх братів: у нього була тільки одна нога. Його виливали останнім, і олова на нього не вистачило. Але і на своїй одній нозі він стояв рівно і твердо, як решта на своїх двох. Та саме він і відзначився своїми пригодами.

Увага!

Іменник чоловічого роду **образ** (з наголос на **-ó-**) у родовому відмінку однини має закінчення **-у**: *Ми не аналізували цього образу.*

Цей іменник у формі називного відмінка (**образ**) подібний на письмі до іменника **обра́з** (наголос на **-á-**), який є формою родового відмінка множини від слова **обра́за**. Так само подібні ці іменники у формі називного відмінка множини: **образи** й **обра́зи**. Такі форми є **омонімами**, які пишемо однаково, але вимовляємо по-різному. Тому якщо в тексті є ризик сплутати ці форми – варто поставити над словом значок наголосу (аќут).

Головними в художньому творі є **образи-персонажі**:

- *людей*;
- *богів або фантастичних істот* (як, наприклад, у міфах, легендах або казках);
- *тварин* (як, наприклад, у казках, байках);
- *речей, явищ природи* (якщо вони оживлені, персоніфіковані).

Крім образів-персонажів, у творі автор може створити й чимало інших образів, зокрема:

- образи-пейзажі;
- образи-інтер'єри;
- образи-речі;
- образи-події;
- образи-емоції;
- образи-символи;
- інші образи.

Загалом можна навіть говорити, що у творах письменники здатні створювати цілий **образ світу**.

Особливим образом у творі є **образ оповідача**, тобто особи, від імені якої ведеться розповідь.

Образи оповідача бувають такі.

Оповідач – учасник подій твору (персонаж)	Оповідач – сторонній спостерігач
Персонаж , який розповідає від свого імені (від першої особи) свою історію чи історію, свідком або учасником якої він був.	Спостерігач , який знає про події, думки й переживання персонажів та описує їх.

Оповідачі як учасник подій твору, і як сторонній спостерігач інколи відкрито звертається до читача: він веде оповідь, ніби спілкуючись із читачем, звертаючись до нього на «ти» або «ви».

Основним, а часто і єдиним способом уявити оповідачів – це уважно стежити за властивою їм мовною манерою. Завдяки цьому ми можемо уявити характер оповідача, спосіб його мислення тощо.

Увага!

Відповідником слова *образ* в англійській мові буде *image* – *імідж*. У нашій мові це чужинецьке слово має таке значення: **імідж** – громадська думка, уявлення про когось або щось; репутація; зовнішній вигляд кого-, чого-небудь.

Є навіть ціла наука, яка займається вивченням іміджу, – **іміджелогія**.

Правопис слів з ненаголошеними голосними звуками [e^и], [и^е] у префіксах і суфіксах

Написання слів з ненаголошеними звуками [e^и], [и^е] у **префіксах та суфіксах** перевіряємо **за правилом наголошеного звука**. Для цього треба дібрати слово з таким самим префіксом або суфіксом так, щоб сумнівний голосний став наголошеним. Наприклад: *брат...ць* – *моро-зéць*, *в...бачати* – *в́нести*.

Якщо не можна перевірити написання слова за допомогою правила наголошеного звука, звертаємося до орфографічного словника або застосовуємо **правило історичного чергування звуків** чи **спеціальні правила**. Відомості про правопис ненаголошених звуків [e^и], [и^е] в префіксах і префіксах подані в таблиці 1 та таблиці 2.

Таблиця 1.

Відомості про правопис ненаголошених звуків [e^и], [и^е] в префіксах

Суфікс	Орфограма	Спосіб перевірки
		Правило наголошеного звука
без-	б...зві́тряний	бéзлад
ви-	в...бачáти	в́нести
		Орфографічний словник
пере-	п...р...вéзти	перевéзти
		За спеціальним правилом
пре-, при-	пр..дóбрий, пр...нéсти	предобрий (можна замінити словом <i>дуже</i>, не втрачаючи значення) принести (не можна замінити словом <i>дуже</i>, не втрачаючи значення)

**Відомості про правопис
ненаголошених звуків [e^и], [и^е] в суфіксах**

Суфікс	Орфограма	Спосіб перевірки
		Правило наголошеного звука
-еньк-	чорнобр ^и в...н ^и кий	стар ^е н ^и кий
-ець-	бр ^а т...ц ^ь	мороз ^е ц ^ь
-ечк-	с ^о н...ч ^к о	гнізд ^е ч ^к о
-ин-	нян ^ь ч...н ^а (хустка)	сестр ^и н ^а (хустка)
-ин-	глиб...н ^а	глиб ^и ни
-иц-	п ^а л...ц ^я	сестр ^и ц ^я
-ник-, -івник-	р ^а дн...к	лісн ^и к, садівн ^и к
		Орфографічний словник
-ен-	коз...н ^я	козен ^я
-ик-	бр ^а т...к	бр ^а тик
		Правило історичного чергування (якщо [e ^и] при зміні слова випадає або чергується зі звуком [i])
-ень-	уч...н ^ь	учен ^ь (учн ^я)
-ець-	україн...ц ^ь	українец ^ь (українц ^я)

Казка як жанр

Із самісінького малечку ти знаєш, що таке казка, і можеш чимало казок згадати. А тепер настав час узагальнити ці знання.

Казка – це художня **розповідь** про вигадані події, які сприймаються як реальні. Зазвичай казки є **прозовими творами**, хоча можуть бути і віршованими.

Персонажами в казках є люди, а також тварини, міфічні істоти та різноманітні предмети, які часто поводяться як люди (тобто оживлені, персоніфіковані).

Казкові персонажі зазвичай виразно **розподілені на позитивних і негативних** (наприклад, *Попелюшка і зла мачуха та її доньки*). При цьому добрі герої часто змушені проходити **складні випробування**, під час яких їм інколи допомагають **чудодійні предмети** (наприклад, *чарівна паличка, жива і мертва вода, скатерка-самобранка, шапка-невидимка, чоботи-самоходи* тощо).

Події в казках доволі часто відбуваються в «невідомих землях» (наприклад, *у тридев'ятому царстві*) і в «невідомий» час (*жили-були колись*).

За будовою казки доволі нескладні. Вони найчастіше мають:

- типовий початок (зачин);
- основну частину;
- кінцівку (здебільшого щасливу, бо добро має перемагати зло).

В основній частині події можуть розвиватися як **трикратні повтори** якихось дій персонажів. Наприклад, в українській народній казці «Мудра дівчина» та подібній кримськотатарській народній казці «Розумна донька скотаря» героїні змушені тричі витримувати випробування, щоб урешті таки вийти з них переможницями.

Залежно від авторства розрізняють казки:

- **народні**, або фольклорні, автором яких є народ, а не якийсь конкретний автор;
- **літературні**, авторами яких є конкретні письменники, імена яких відомі читачам.

Народні казки почали з'являтися набагато раніше за літературні. Про давність народних казок свідчать події й уявлення, зафіксовані в них. Наприклад, раніше люди щиро вірили, що все довкола є живим (таку віру називають **анімізм**). Тож не дивно, що в народних казках з'являлися і звірі, які говорять, і дерева й рослини, які спілкуються з людьми. Крім того, наші пращури були впевнені, що кожна людина має свого «захисника», наприклад, когось захищав вовк, когось – дуб, когось – камінь (таке уявлення називають **тотемізм**). Тому в казках з'являлися чудодійні предмети – помічники й захисники для добрих героїв.

За тематикою народні казки поділяють на три основні групи:

- **про тварин** (ці казки вважають найдавнішими, адже в них відбито давні уявлення про тварин як розумних істот);
- **фантастичні**, або чарівні (ці казки теж вважають доволі старими, адже в них виразно можна побачити залишки тотемізму);
- **побутові** (ці казки вважають «наймолодшими» серед народних, але вони багато чого розповідають про життя наших пращурів).

Літературні казки спочатку створювалися за подобою народних. Та поступово казкарі й казкарки почали писати виразно **оригінальні** твори, інколи, щоправда, включаючи до них типових народних персонажів або вияскравлюючи якісь інші риси народних казок (типові зачини, наявність чарівних предметів тощо). Згадай хоча б *індійську народну казку «Фарбований шакал»* та літературну казку, написану Іваном Франком *«Фарбований лис»*. Правда ж, ці дві казки багато в чому подібні, але водночас і виразно відмінні?

Чим різняться народна та літературна казки?

Народна казка	Літературна казка
Створена народом (невідомими авторами), а тому в ній відображені народні цінності й уявлення.	Створена конкретною особою (письменником), який відображає власні цінності й ідеали.
Багато казок є доволі давніми, відображаючи давні-предавні уявлення й вірування людей.	Почали з'являтися не так давно (особливо активно у XIX та XX століттях).
Існує в усній формі (народні казки були записані пізніше).	Існує в письмовій формі (автор відразу записує свій твір).
Здебільшого прозова.	Може бути як прозовою, так і віршованою.
Часто співіснує кілька варіантів тієї самої казки.	Є лише один авторський варіант.
Діють типові персонажі, які часто чітко розподілені на добрих і злих.	Діють персонажі, яких інколи нелегко поділити на добрих і злих.
Події часто відбуваються в невизначеному часі й просторі.	Події часто відбуваються в конкретному місці й у певний час.
Немає розлогих описів, головне – події.	Можуть бути описи, детальні характеристики.

Звертання

Звертання – це слово або словосполучення, за допомогою яких адресант називає адресата (особу, а іноді – предмет, але оживлений, персоніфікований), до якого звертається.

У нашій мові для звертання використовують іменники **у формі кличного відмінка** однини або множини. Наприклад: *Розумні твої слова, синку* (з казки).

Основна роль звертання – привернути увагу слухача або читача до змісту висловлювання.

Залежно від складності звертання може бути:

- **непоширеним** (це іменник без залежних слів): *Що тобі треба, сину?* (з казки);
- **поширеним** (це іменник із залежними від нього словами): *О синку мій, якого ж ремесла ти навчився?* (з казки).

В **усному мовленні** звертання виокремлюють специфічною інтонацією (іноді окличною) та паузами. Натомість **на письмі** звертання (як непоширене, так і поширене) виділяють

- ✓ однією *комою* (на початку речення або в кінці речення);
- ✓ двома *комами* (у середині речення);
- ✓ одним *знаком оклику* (на початку речення або в кінці речення).

Кому ставимо:

а) після звертання (поширеного й непоширеного), якщо воно є неокличним і вимовлене на початку речення: *О володарю, твоя дочка гідна найбільших і найкращих скарбів світу!* (з казки);

б) перед звертанням, якщо воно стоїть у кінці речення: *Наказуй, що хочеш, володарю* (з казки).

Коми ставимо: з обох боків звертання, якщо воно стоїть всередині речення: *Забудь, сину, про царівну Будур!* (з казки);

Знак оклику ставимо після звертання, яке вимовлене з окличною інтонацією: *О царю часу! Слухаю і корюся; Я до твоїх послуг, володарю!* (з казки). Після знаку оклику наступне слово пишемо з великої літери.

Якщо в реченні є кілька звертань, то розділові знаки між ними ставимо за тими ж правилами, що й між однорідними членами речення: *Квіти, мої діти! Нащо вас кохав я, нащо доглядав? Оставайтесь здорові, мої високії тополі і хрещатий мій барвіночку* (з творів Т. Шевченка).

Етикет

Етикет (французьке *étiquette*, що означає «етикетка», «ярлик») – це вироблені суспільством **норми поведінки** в певному товаристві за певних життєвих ситуацій (наприклад, у ситуації знайомства, зустрічі, прощання, вибачення, подяки; перебування в громадському транспорті, театрі, музеї, школі; спілкування по телефону, онлайн тощо).

Дотримання етикетних норм у спілкуванні передбачає використання певних слів і висловів, які називають **етикетними словами**. Наприклад: *Вітаю! Доброго дня! Дуже дякую! Спасибі! Перепрошую за клопіт! Вибачте, будь ласка! На добраніч! Дозвольте, будь ласка, пройти! Зупиніть, будь ласка, на наступній зупинці! Хай щастить!*

Володіння широким набором **етикетних слів** – свідчення добрих манер і неабияка підмога в житті, адже позитивна взаємодія з іншими – це передусім уміння поводитися відповідно до норм, зокрема й етикетних.

Крім доречного й правильного уживання етикетних слів, дотримання етикету виявляється в *темні мовлення, гучності, інтонаціях, а також у жестах, міміці, позах* тощо.

Увага!

Іменник *етикет* у формі родового відмінка однини має закінчення **-у**: *Багато хто, на жаль, не знає норм етикету.*

Деякі мовці схильні припускати помилок, використовуючи етикетні слова. Тож запам'ятай і тактовно виправляй тих, хто помиляється.

- Дуже дякую!
- Спасибі!
- Вибачте мені!
- Смачного!
- Доброго ранку!
- Добрий день!
- Добрий вечір!

- Велике дякую!
- Пасибі! Спасіба!
- Вибачте мене!
- Приємного апетиту!
- Добрий ранок!
- Доброго дня!
- Доброго вечора!

Нотатка. Більше про етикет у різних життєвих ситуаціях, а також про нетикет (етикет у мережі Інтернет) ти поступово дізнаватимешся далі.

Світлина й ракурс

Світліною називають зображення, електронне або отримане на певному матеріалі, здебільшого на цупкому папері.

За відтворюваними подіями світлини поділяють на:

- **світлину репортажну** – на плівку фіксують події, що відбуваються без втручання фотографа;
- **світлину постановочну** – зрежисовані фотографом кадри на певному тлі.

Увага!

Синонімами до слова *світлина* є такі: *фотографія, фотознімок, знімок, фотокартка, фотокарточка (розм.), картка (розм.), карточка (розм.), фото (розм.), фотка (розм.), відбиток (виготовлений з негатива); фотопортрет.*

Світлина – власне наше слово, утворене від *світло*. Воно є прозорим за походженням, а тому зрозумілим, тож варто частіше його вживати. Натомість *фотографія* – чужинецьке, утворене від грецьких *φωτός* – *світло* й *γραφική* – *зображення, малюнок, креслення*.

Майстерність фотографа виявляється в тому, як він може показати світ на своїх світлинах, обираючи як предмети зображення, так і ракурси їхнього бачення. Як зазначає відома фотографиня Вікторія Сорочинські, «техніка і знання основ композиції, звичайно, важливі для якісного виконання знімка, але все ж найголовніше – це бачення художника».

Ра́курс – це перспектива зображення предмета, кут зору, під яким ми цей предмет бачимо чи хочемо його показати комусь, наприклад, на світлині, у кіно чи у якомусь художньому творі.

Слово *ракурс* походить від французького *raccourci* – *вкорочений* (від дієслова *raccourcir* – *вкорочувати*) й означає зменшення різних частин віддалених предметів, фігур, архітектурних елементів і т. ін., що зумовлює зміну їхніх звичних обрисів.

Ракурс **створює** наше уявлення про предмети, а інколи, щоправда, й **спотворює** його, адже предмети можна показати так, що вони видаватимуться нам зовсім інакшими, ніж є насправді.

Переконайся в цьому, переглянувши **світлини** того самого пам'ятника, зроблені **з різних ракурсів**.

Оце так, вони пласкі! ;)

Нічого собі, які величезні,
порівняно з людьми! ;)

Та ти глянь, їх можна навіть
на долоню помістити! ;)

Ти ба, аж під небо вилізли! ;)

Ого, вище даху!;)

Ой, якісь худенькі!;)

*От тобі й на, в осла задні
ноги, як у жирафа!;)*

Як правильно побудувати твір-опис

Ти вже чимало знаєш про **опис як один із типів мовлення** (поряд з розповіддю й роздумом), а також про особливості деяких **видів описів** (наприклад, опис природи (пейзаж), приміщення (інтер'єр) тощо).

Що ж таке добрий твір-опис і як його створити?

Добрий твір-опис – це такий текст, ознайомившись із яким читачі (або слухачі) легко зможуть уявити те, що було тобою описано, як нібито вони на власні очі все це бачили. Для створення такого опису варто знати **загальні вимоги** до творів-описів, а також дотримуватися **конкретних рекомендацій** до різних видів описів.

Зробити опис – це означає назвати предмет опису (істоту чи щось інше) й послідовно схарактеризувати його з різних боків, приділяючи увагу його унікальним, особливим ознакам, рисам і властивостям.

За структурою в творі-описі виокремлюють **дві (інколи три) частини**:

- ☐ вступ;
- ☐ основна частина;
- ☐ кінцівка (її може й не бути).

У вступі необхідно назвати те, що будемо описувати, пояснити, чому воно варте нашої уваги, а також за потреби навести іншу цікаву або важливу загальну інформацію про предмет опису (інші назви цього предмета, дати та факти, пов'язані з ним, тощо).

В основній частині варто зосередити увагу на тих характеристиках і властивостях предмета опису, які роблять його своєрідним, упізнаваним. Починати основну частину доцільно з указівки на найбільш важливі й суттєві ознаки та характеристики предмета. Це допоможе його відмежувати від інших подібних предметів. А вже потім можна переходити до більш детальної різнобічної характеристики, зупиняючись на важливих подробицях, які роблять цей предмет особливим.

Кінцівка може довершити опис. Тут можна запропонувати оцінку предмета опису, визначати його цінність чи корисність, а також окреслити загальне враження про нього.

Щоб опис запам'ятався, він має бути цікаво побудований, оригінальний як з погляду змісту, так і з погляду мови. Для цього доречними будуть такі **мовні засоби**: іменники, які позначають предмет опису та його прикметні деталі, різноманітні прикметники, зокрема й у переносному значенні (*epitети*), прислівники місця, часу, інтенсивності вияву ознак та дій, а також дієслова, які позначають дії, характерні предмету опису. Особливо увиразнять твій опис різноманітні художні прийоми, наприклад, порівняння, синоніми й антоніми, фразеологізми.

Підступаючи до написання твору-опису, необхідно не тільки пам'ятати загальні вимоги, а й брати до уваги те, **з якою метою** цей опис створюємо. Наприклад, якщо необхідно зробити опис якогось предмета або явища на урок біології, то в цьому випадку недоречними будуть художні засоби. Навпаки, у такому описі має бути чітко названо предмет опису, зазначено важливі факти, послідовно окреслено присутні ознаки, характеристики й властивості предмета чи явища й насамкінець визначено сферу використання чи ступінь корисності предмета опису.

Далі зупинимося на окремих **типах художніх описів** та важливих їхніх характеристиках.

Твір-опис місцевості

Описати певну місцевість (наприклад, *місто* або *село*, *вулицю* або *садок*, *майдан* чи *дворик*, *степ* чи *ліс*)—означає:

- чітко **окреслити розташування** місцевості й назвати її;
- послідовно **перерахувати предмети**, які характерні для цієї місцевості;
- **узагальнити враження** від цієї місцевості або означити її цінність.

Щоб опис місцевості вдався, важливо вибрати зручний **ракурс**, з якого цей опис буде здійснюватися, тобто знайти таку точку або точки, звідки буде добре видно місцевість. Наприклад, степ можна чудово описати, піднявшись на якийсь пагорб. **Згори** можна оглядати широкий простір і послідовно описувати красу, що розстелилася **вниз**. А, скажімо, опис вулиці буде легко створюватися, якщо уявити, що ти поступово підходиш до цієї вулиці (**вид здалеку**, перспектива), а потім – поволі йдеш по ній, роздивляючись навкруги (**вид зблизька**, деталізований). А можна, наприклад, уявити себе птахом – і подивитися на велике місто оком цього птаха.

Описуючи місцевість, варто **використовувати слова й фрази**, які позначають:

- розташування, відстань (наприклад, *удалині, там, далі, поблизу, неподалік, тут, біля, на схід / південь / захід / схід, уздовж, уперек, по праву руку, справа, зліва, вгорі, внизу* тощо);
- предмети (наприклад, *дерево, садок, хата, будинок, лава, колодязь, афіша, театр, міст, стежка*);
- примітні характеристики предметів за кольором, висотою, довжиною й шириною, вагою, враженням тощо (наприклад, *біляві, темно-зелені, шпильасті, легкі, неймовірні, казково-фантастичні* тощо).

Опис місцевості зручно пропонувати в теперішньому або минулому часі, використовуючи для цього відповідні форми дієслів (*перебуває, розташовується, тече, стоїть / перебував, розташовувався, протікала, стояли* тощо).

Додаткові «секрети майстерності» щодо створення опису місцевості відкрий для себе, прочитавши опис місцевості з твору Івана Нечуя-Левицького.

Широкою долиною між двома рядками розложистих гір тихо тече по Васильківщині невеличка річка Растваця. Серед долини зеленіють розкішні густі та високі верби, там ніби потонуло в вербах село Вербівка. Між вербами дуже виразно й ясно блищить проти сонця висока біла церква з трьома банями, а коло неї невеличка дзвіниця неначе заплуталась в зеленому гіллі старих груш. Подекуди з-поміж верб та садків виринають білі хати та чорніють покрівлі високих клунь.

По обидва береги Растваці через усю Вербівку стеляться сукупні городи та левади, не огорожені тинами. Один город одділяється од другого тільки рядком верб або межами. Понад самим берегом в'ється в траві стежка через усе село. Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе, і скрізь бачиш зелене-зелене море верб, садків, конопель, соняшників, кукурудзи та густої осоки.

От стеляться розложисті, як скатерть, зелені левади. Густа, як руно, трава й дрібненька, тонісінька осока доходить до самої води. Подекуди по жовто-зеленій скатерті розкидані темно-зелені кущі верболозу, то кругленькі, наче м'ячики, то гостроверхі, неначе топольки. Між м'якими зеленими, ніби оксамитовими, берегами в'ється гадюкою Раставиця, неначе передражнює здорові річки, як часом маленькі діти передражнюють старших. А там далі вона повилася між високими вербами та лозами, що обступили її стіною з обох боків. Он верби одступились од берега і розсипались купами на зеленій траві. Скрізь по обидва боки Раставиці на покаті стеляться чудові городи, жовтіють тисячі соняшників, що ніби поспинались та заглядають поверх бадилля кукурудзи на річку; там далі набігли над річку високі коноплі і залили берег своїм гострим важким духом. В одному місці розрослись чималі вишні, а далі од берега, коло самих хат, ростуть дикі груші та яблуні, розкидавши своє широке гілля понад соняшниками; а ондечки серед одного города вгніздилась прездорова, стара, широка та гілляста дика груша, розклала своє гілля трохи не при землі на буряки та картоплю. Соняшники заплутались своїми жовтими головами в гіллі.

Серед села Раставиця входить в широкий ставок. Кругом ставка знов осокори та верби: то стоять рівною стіною, то збились ніби в прездоровий круглий стовп, то пішли берегом, наче вирізаною зверху в зубчики оборкою. На ставу ніби плаває маленький острівце з високими старими тополями та осокорами. На греблі знов у два рядки видивляються в воді дуже старі, товсті, дуплинасті верби, вкриваючи гіллям здоровий панський питель. Нижче од ставка Раставиця знов повилася між зеленими левадами та вербами, а далі сховалась в дубовий ліс та й уткнула в Рось.

Усі вулиці в Вербівці ніби зумисне обсажені високими вербами: то поросли вербові кілки тинів. Усе село наче в розкішних алеях. Як залле Вербівку літне палке сонце, як засипле її зверху золотом та сріблом сонячне марево, то вся кучерява долина здається залитою буйними зеленими морськими хвилями, що десь набігли з моря, й залили, й затопили долину, й скам'яніли, піднявшись високо вгору. Дивишся й не надивишся, дишеш і не надишешся тим чистим гарячим та пахучим повітрям.

Твір-опис приміщення (інтер'єру)

Приміщення бувають різні, наприклад, *кімната, квартира, дача, палац, замок, музей, завод чи фабрика, аеропорт чи готель*. Описи цих приміщень будуть, звісно, різнитися, але загальна схема їх змалювання подібна.

Зазвичай опис приміщення передбачає передусім зображення його **інтер'єру** (внутрішнього облаштування), але, за потреби, можна починати такий опис і зі звернення уваги на зовнішній вигляд приміщення (**екстер'єр**).

У вступній частині опису приміщення варто означити тип приміщення та його загальні важливі ознаки (*старий-престарий дім, щойно відремонтована кімната для гостей, сучасний аеропорт тощо*).

В основній частині починаємо опис із зображення загальної картини приміщення, означаючи його **розміри** (висота, ширина, довжина) та певні **кількісні характеристики** (кількість вікон, дверей), **освітленість** тощо. Після цього можна перейти до **характеристики окремих частин** (окремих кімнат чи приміщень, дверей та вікон з увагою до їхніх розмірів, особливостей; стін і підлоги з увагою до їхнього кольору та матеріалу, освітлювальних приладів та їхніх особливостей). Надалі можна переходити до **змалювання «наповнення»** приміщення (меблі, техніка та розташування всього цього). Описуючи «наповнення», варто обирати якусь логіку зображення (ракурс, або, наприклад, рухатися від речей, які розташовані найближче до дверей, до речей, які містяться десь подалі.

У кінцевій частині твору доцільно висловити враження від приміщення, його атмосфери, його функціональності або художньої цінності.

Для опису приміщення важливими будуть такі **мовні засоби**: **іменники** на позначення частин приміщення та предметів, які є в ньому; **прикметники** на позначення кольорів, якостей предметів, **числівники** для указівки на кількість предметів. **Дієслова** мають бути різними, щоб не виникало враження, що в приміщенні все або «є» або «стоїть». Для художнього опису важливими будуть різноманітні епітети, порівняння тощо. Натомість для наукового більш актуальними будуть наукові поняття.

Щоб поглибити свої уявлення про опис приміщення, ознайомся з невеликим описом хати, написаним видатним українським письменником і кінорежисером Олександром Довженком.

Хто й коли збудував нашу хату, які майстри—невідомо. Здавалось нам, ніби її зовсім ніхто й не будував, а виросла вона сама, як печериця, між грушею і погребом, і схожа була також на стареньку білу печерицю. Дуже мальовнича була хата. Одне, що не подобалося в ній, і то не нам, а матері,—вікна повростали в землю і не було замків. У ній ніщо не замикалось. Заходьте, будь ласка, не питаючись—можна? Милості просимо! Мати жалілася на тісноту, ну, нам, малим, простору й краси вистачало, а ще коли глянуть у віконце, так видно й соняшник, і груші, й небо. А на білій стіні під богами, аж до мисника, висіло багато гарних картин—Почаївська лавра, Київська лавра, вид Ново-Афонського, Симоно-Кананитського монастиря поблизу города Сухума на Кавказі. Над лаврами трималися в повітрі божі матері з рушниками і білі ангели, як гусаки, крилаті.

Твір-опис природи (пейзаж)

Природа оточує нас, ми живемо в ній і є її частиною, тому багатьом здається, що створити опис природи, або **пейзаж** (французьке Paysage від «країна, місцевість»), доволі легко. Насправді це аж ніяк не легка справа, адже описати природу—це не просто перелічити дерева, квіти чи птахів чи назвати пору року та час доби. Ні, зовсім ні! Створити

пейзаж – це передусім «упіймати» неповторну мить у навколишньому середовищі, яка чимось особлива, чимось вражає, і спробувати описати цю мить, показуючи і саму природу в цей час та все, що в ній відбувається, і свої почуття та враження від неї.

У будові твору-опису природи можна виокремити такі частини:

- вступ;
- основна частина;
- кінцівка.

У вступі варто означити час (*пора року, час доби (ранок, день, вечір, ніч)*) та дати загальну характеристику довкілля, про яке далі йтиметься.

В основній частині доцільно поступово змальовувати те особливе, що є в природі у цей час (предмети та їхні ознаки), зміни, які відбуваються в природі, а також те, як усе це сприймається людиною. Якщо буде доречно, то можна пригадати, як про подібну картину природи писали інші. Наприклад, якщо ти описуєш осінню пору, то можна згадати рядки з вірша *Ліни Костенко «Осінній день, осінній день, осінній...»*.

Наприкінці твору-опису важливо узагальнити картину природи, пов'язати все сказане й висловити свої почуття та враження від споглядання краси навколишнього світу.

Описуючи природу, варто використовувати все різноманіття **мовних засобів**, щоб читач «побачив і відчув» твій пейзаж. Корисними, наприклад, будуть **іменники** на позначення того, що є в природі; **прикметники**, зокрема й у переносному значенні (*епітети*), які допоможуть передати різноманіття й багатство барв довкілля. Важливо також використовувати **прислівники**, щоб означити, де саме й коли ти насолоджуєшся красою природи, та **дієслова**, які відображатимуть, які процеси та явища характерні для світу природи.

Увага!

Дехто вживає неправильне словосполучення «*оточуюче середовище*».

Правильними будуть такі слова й словосполучення: *довкілля, навколишнє середовище, навколишній світ, природне середовище*.

Крім того, не забувай про закінчення таких прикметників, як *навколишній* і *природний*. Порівняй:

навколишній – навколишнє, навколишнього, навколишньому... / природний – природне, природного, природному.

Спостерігаючи за природою, ми можемо зосередити свою увагу на окремих елементах довкілля. Тоді, наприклад, можна говорити про такі **різновиди описів**, як:

- опис рослини (дерева, куща, квітки, фруктів, овочів);
- опис тварини / птаха / риби / комахи;
- опис річки / лісу / поля;
- тощо.

Кожен із цих описів має свої змістові особливості. Наприклад, **описуючи тварину**, можна керуватися такою схемою:

- назва тварини та місцевість, де вона мешкає або де її можна побачити;
- розмір тварини, її масть, покрив (шерсть);
- зовнішні особливості тварини (голова, очі, вуха, лапи, хвіст);
- фізичні якості тварини та звички;
- почуття й враження від тварини.

Водночас всі описи різних елементів світу природи об'єднує те, що в цих творах варто намагатися показати, наскільки нам усе це рідне й дороге. Адже саме так писати вчать майстри пейзажів, як-от Панас Мирний та Михайло Коцюбинський, уривки з творів яких наведено нижче.

Ніч ясна, морозна. Півмісяць високо плаває у чистому небі, горить; кругом його стовпились зорі: як рій коло матки, як горішки коло доброго крайця хліба, так вони витанцювують та виблискують кругом його; а він, зрадівши, так висвічує на все небо, так вистилає своїм світом укриту білим снігом землю, горить в однім місці сизим огнем, у другім зеленим, у третім червоним, аж жовтогогарячим, – мов хто розкидає дороге намисто по землі. В повітрі тихо, холодно, і морозне стоїть воно й не поворухнеться, тільки давить своїм холодом, аж дихати важко, аж встати не дає. По селу скрип, луск, гвалт-лемент...

Коли лежиш в полі лицем до неба і вслухаєшся в многоголосу тишу полів, то помічаєш, що в ній щось є не земне, а небесне.

Щось наче свердлить там небо, наче струже метал, а вниз спадають тільки дрібні, просіяні згуки. Ниви шумлять навколо і заважають. Жону від себе голоси поля, і тоді на мене, як дощ, спадають небесні. Тоді пізнаю. Се жайворонки. Се вони, невидимі, кидають з неба на поле свою свердлячу пісню. Дзвінку, металеву й капризну, так що вухо ловить і не може зловити її переливів. Може, співає, може, сміється, а може, зайшлося від плачу.

Чи не краще сісти тихенько й заплющити очі? Я так і зроблю. Сідаю. Круг мене темно. Блискають тільки гострі, колючі згуки, і дрібно сиплеться регіт на металеву дошку, як шріт. Хочу спіймати, записати у пам'яті – і не виходить. От-от, здається... Тью-і, тью-і, ті-і-і... Ні, зовсім не так. Трійю-тіх-тіх... І не подібно.

Як вони оте роблять, цікавий я знати? Б'ють дзьобами в золото сонця? Грають на його проміннях, наче на струнах? Сіють пісню на дрібне сито і засівають нею поля?

Розплющую очі. Тепер я певний, що з того посіву зійшла срібна сітка вівсів, гнеться й блищить, мов шабля, довговусий ячмінь, пливе текуча вода пшениці.

А згори сипле та й сипле... витрушує душу з дзвіночків, струже срібні дошки і свердлить крицю, плаче, голосить і сіє регіт на дрібне сито. Он зірвався один яскравий згук і впав між ниви червоним куколем.

Я вже більше нічого не годен слухати. Та пісня має у собі щось отруйне. Будить жадобу. Чим більше слухаєш, тим більше хочеться чути. Чим більше ловиш, тим трудніше зловити.

Тепер я бігаю в поле й годинами слухаю, як в небі співають хори, грають цілі оркестри.
Вночі прокидаюсь, сідаю на ліжку й напружено слухаю, як щось свердлить мій мозок, лоскоче серце і тремтить біля вуха чимсь невловимим.

Тью-і, тью-і, ті-і-і... Ні, зовсім не так.

Цікавий я знати, як вони оте роблять?

Врешті таки підгледів.

Сіра маленька пташка, як грудка землі, низько висіла над полем. Тріпала крильми на місці напружено, часто і важко тягнула вгору невидиму струну від землі аж до неба. Струна тремтіла й гучала. Тоді, скінчивши, падала тихо униз, натягала другу з неба на землю. Єднала небо з землею в голосну арфу і грала на струнах симфонію поля.

Се було прекрасно.

Відчуй, як по-різному ці письменники відчули й відобразили природу! І твій погляд теж може бути особливим!

Твір-опис людини

Описувати людину – мабуть, найскладніше завдання, однак воно **життєво важливе**, адже нам постійно доводиться знайомитися з новими людьми, розповідати про них. І саме від наших описів інколи може залежати те, як людину бачитимуть і сприйматимуть ті, хто її не знає особисто.

Описувати людину можна з **різних поглядів**. Бувають, наприклад, описи:

- зовнішності людини (**портрет**);
- характеру і звичок людини (**характеристика**);
- життя людини (**біографія та автобіографія**);
- внутрішнього світу людини, тобто її стану, почуттів, думок (психологічний портрет).

Крім того, можна створити й загальний, всебічний, опис людини (це найчастіше під силу письменникам у творах). Зупинімося тут лише на такому різновиді описів людини, як опис зовнішності.

Твір-опис зовнішності людини передбачає цілісне змалювання людини, як ми її бачимо (з певного **ракурсу**). Це означає, що в описі варто звернути увагу на таке:

- фігура та статура людини (зріст, вага; тулуб, ноги, руки та ін.);
- риси обличчя людини (підборіддя, щелепа, ніс, рот, губи, щоки, вилиці, очі, брови, лоб, вуха, волосся; особливості зачіски);
- жести й міміка людини;
- характерні пози людини;
- манера рухатися, говорити, поводитися;
- манера одягатися (увага до елементів одягу та його особливостей);
- інше.

Та головне в описі зовнішності – це показати особливості конкретної людини, які вирізняють її з-поміж інших.

За будовою твір-опису зовнішності подібний до інших, тобто має:

- **вступ**, де необхідно назвати людину, опис якої далі буде наведено, пояснити, чим ця людина вразила / захопила тебе, де її можна побачити тощо;
- **основну частину**, де послідовно варто звернути увагу на прикметні риси зовнішності з-поміж перелічених вище;
- **кінцівку**, де можна узагальнити спостереження й висловити свої почуття й враження від людини, із якою тебе звело життя.

Щоб твій твір-опис зовнішності людини вийшов ефектним, варто добирати такі **мовні засоби**, які забезпечать якнайточніше фіксування особливостей конкретної особи. Наприклад, якщо ти, говорячи про чийсь очі, просто напишеш, якого вони кольору (*сині, блакитні, зелені, болотяні, карі, сірі*), то це буде бідно й нецікаво. Спробуй бути оригінальним! Знайди якнайточніші позначення кольору очей. Наприклад, *очі сині, як волошки в полі / мов спокійне море вранці / що аж небо в них губиться*. Написавши про очі так, ти дійсно покажеш своїм читачам людину унікально, неповторно.

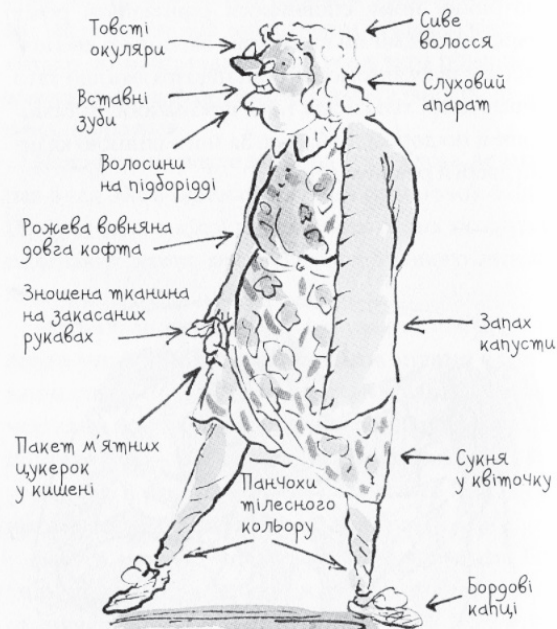
І головне. Пишучи твір-опис зовнішності людини, підмічай особливе, те, що може багато сказати іншим. Ось, наприклад, що помітив у зовнішності своєї бабусі внук Бен з роману Девіда Вольямса «*Бабця-бандитка*». Як ти гадаєш, подобається Бенові бабуся? Про це ти невдовзі дізнаєшся. А поки що – учися в Бена помічати важливі й показові деталі в зовнішності людей, які тебе оточують.

На завершення розмови про **типи художніх описів** варто наголосити, що добрий твір-опис – це опис, якому повірить читач або слухач. Щоб такий твір вийшов, необхідно:

- бути спостережливим і уважним до деталей;
- ретельно планувати свій твір (що за чим буде в ньому показано);
- уміти добирати ті мовні засоби, які допоможуть опису «ожити».

Бен не встиг навіть торкнутися до дзвоника, як бабуся вже розчахнула двері. Несамовитий потік капустяного духу пахнув Бенові в обличчя. Це був такий собі ляпас із душком.

Бабуся наче зійшла зі сторінок підручника:

Нескладотворчий звук [ʏ] – особливість нашої мови

Ти вже знаєш, що в українській мові під наголосом **6 голосних звуків**: [a], [o], [y], [и], [і], [е], для передавання яких на письмі використовують **десять літер**: а, о, у, и, і, е, я, ю, є, ї.

Звуки	[a]		[o]	[y]		[и]	[і]		[е]	
Букви	А	я	о	у	ю	и	і	ї	е	є

Також ти знаєш про те, що в певній позиції у слові (залежно від місця в слові) можуть з'являються голосні, які за своєю вимовою відрізняються від наголошених. Наприклад, у ненаголошених складах можна почути [e^и], [и^е], [o^у]. На позначення цих звуків використовуються ті самі букви, що позначають голосні звуки під наголосом. Тому в таких випадках просто треба знати, як правильно зробити вибір букви. І ці правила ти теж уже знаєш.

Та крім цього, у нашій мові є ще один звук, який ти часто вимовляєш, але про який, мабуть, не чув. Це звук, що подібний до голосного звука [y], але, на відміну від нього, не утворює окремого складу, а отже, не буває ані наголошеним, ані ненаголошеним. Цей звук називають **«у нескладотворчий»**.

Він звучить як щось середнє між українськими звуками [y] та [в] або як щось подібне на звук [w] в англійській мові (якщо ти вчиш цю мову).

У транскрипції «у нескладотворчий» позначають так: [ʏ].

Я мо[ʏ]чав[ʏ], коли [ʏ] класі [ʏ] пала підста[ʏ]ка для квіті[ʏ].

Якщо на прикладі цього речення схарактеризувати **позиції**, у яких вимовляємо цей звук, то це:

- **початок слова** перед приголосним, якщо попереднє слово закінчується на голосний: *класі [ʏ] пала*;
- **середина слова** після голосного перед приголосним: *підста[ʏ]ка*;
- **кінець слова**: *квіті[ʏ]*.

Крім того, цей звук вимовляємо **між словами** після голосного звука попереднього слова перед приголосним звуком наступного слова: *коли [ʏ] кімнаті*. У такому разі цей звук – це прийменник.

На письмі **у нескладотворчий** позначають буквою **В, в**.

Я мовчав, коли в класі впала підставка для квітів.

От і виходить, що нескладотворчий голосний звук [ʏ] на письмі позначаємо буквою, яку вживаємо для передавання приголосних звуків [в] або [в'] (як у словах *воля, Віктор*).

Увага!

Через те що звук [ў] на письмі позначають буквою **в**, мовці інколи неправильно його вимовляють: замість [ў] можна почути або [у], або [в], або [ф]. Тож не забувай про звук [ў]!

Правильно: *писа[ў], писа[ў]ши.*

Неправильно: *писа[у], писа[в], писа[ф], писа[в]ши, писа[ф]ши.*

До речі, цих помилок не виникає у білорусів, адже в білоруському алфавіті є спеціальна буква для звуку [ў] – буква **Ў, ў**.

Порівняй написання українських слів і їхніх білоруських відповідників: *солдатиків–салдацікаў, почав розставляти–пачаў расстаўляць, відрізнявся–адрозніваўся, простягнувши–працягнуўшы, подумав–падумаў, сховався–стаіўся, полетів–паляцеў, мовчав–маўчаў.*

Основні правила правопису прийменників **у** та **в**

Прийменники **у** та **в** на письмі треба вживати за певними правилами, щоб відображати милозвучну вимову. Для дотримання цих правил варто брати до уваги місце вживання цих прийменників у реченні (початок чи середина) та оточення.

Прийменник у	Прийменник в
На початку речення перед буквами на позначення приголосних звуків: <i>У класі було порожньо.</i>	На початку речення перед буквами на позначення голосних звуків: <i>В океані багато риби.</i>
У середині речення між словами, якщо попереднє закінчується, а наступне починається на букву, що позначає приголосний звук: <i>Я побачив у класі друзів.</i>	У середині речення між словами, якщо попереднє закінчується, а наступне починається на букву, що позначає голосний звук: <i>Я побачила в одному класі друзів.</i>
У середині речення, якщо наступне слово починається на в, ф, дв, тв, гв, хв, гв, кв, зв, св, жв, шв, чв, рв, лъв, дзв, цв, ств та под.: <i>Я зустрів учительку у дверях.</i>	У середині речення, якщо попереднє слово закінчується на букву, що позначає голосний звук, а наступне – починається на букву, що позначає приголосний звук (крім тих слів, які починаються на в, ф та поєднання, зазначені зліва): <i>Я зустріла вчительку в кімнаті.</i>

Увага!

У деяких випадках можливі відхилення від зазначених правил, наприклад, з огляду на ритм у віршованих рядках. Пригадай відомий уже тобі вірш *Поля Верлена «Chanson d'automne»* у перекладі Григорія Кочура.

Осіньна пісня

Неголосні
Млосні пісні
Струн осінніх
Серце тобі
Топлять **в** журбі
В голосіннях.

Блідну, коли
Чую з імли –
Б'є годинник:
Линуть думки
В давні роки
Мрій дитинних.

Вийду я **в** двір
Вихровий вир
В полі млистім
Крутить, жене,
Носить мене
З жовтим
листям.

Автобіографічний твір

Як ти вже знаєш, **біографія** – це життєпис, який створює про певну особу хтось інший, а не сама вона. Своєю чергою **автобіографія** – це життєпис, який на певному етапі свого життя створює про себе сама людина.

Слово **автобіографія** утворене від грецьких слів *αὐτός* – *сам*, *βίος* – *життя* і *γράφω* – *пишу*, тобто дослівно слово автобіографія може бути перекладне як *саможиттєпис*.

Для біографії та автобіографії важливі **факти**. Якщо ці факти викладено сухо, чітко, послідовно, то маємо **документи**, а якщо ж про ці самі факти написано яскраво, емоційно, художньо – то маємо художні твори, зокрема автобіографічні.

Автобіографічний твір – це зафіксована в тексті певного жанру **розповідь** автора про власний життєвий досвід, що створена з метою передачі нащадкам найбільш важливої або цікавої, на думку автора, інформації.

Автобіографічними жанрами є **автобіографія** (як художній твір), **мемуари** (спогади), **щоденники**. У таких творах автор зазвичай пише про себе від свого імені (від першої особи).

Водночас автори можуть створювати такі автобіографічні твори, у яких розповідають про себе ніби як про сторонню особу або зображу-

ють себе як якогось персонажа. Наприклад, у творі «Гидке каченя» Ганс Крістіан Андерсен пише про життя каченяти, але ми, як читачі-дослідники, розуміємо, що насправді доля гидкого каченяти дуже схожа на долю самого письменника. Тоді ми говоримо, що казка «Гидке каченя» є виразно **автобіографічною**.

Саме завдяки автобіографічним творам ми багато чого дізнаємося про письменників і краще розуміємо їхню творчість. А ще із цих творів ми черпаємо чимало повчального для себе, так би мовити, з перших вуст.

Увага!

Автобіографію як документ пишуть за чіткими правилами. У старших класах ти навчишся цей документ створювати, адже він потрібен, наприклад, під час вступу на навчання або під час влаштування на роботу.

Стиль мовлення

У різних життєвих сферах люди використовують «різні мови». Наприклад, удома з батьками або десь у дворі з друзями ти, певно, спілкуєшся, використовуючи прості слова побутового характеру, недовгі речення, звертання, вигук тощо. Натомість у школі з учителями ти, мабуть, намагаєшся говорити серйозніше, ретельно добираючи слова, будуючи складні фрази

тощо. Це означає, що ти в цих різних життєвих ситуаціях використовуєш різні стилі мовлення.

Стиль мовлення – це сукупність мовних засобів для висловлення думок, що об'єднані змістом і метою. Стиль мовлення виявляється в добиранні таких засобів з багатоманітних мовних ресурсів, які найкраще відповідають завданням спілкування між людьми в певних умовах.

Крім стилів мовлення, інколи говорять також про стилі мови. У чому ж різниця між стилем мовлення і стилем мови? **Стиль мови** – це всі мовні засоби, які є в мові й характерні для певної сфери нашого життя, а **стиль мовлення** – це лише невеличка частка цих засобів, які ми використовуємо в реальному житті в конкретній ситуації з огляду на мету комунікації.

Залежно від сфер спілкування виокремлюють такі стилі мовлення та стилі мови:

- **розмовний** – це мовні засоби, характерні для спілкування на різноманітну побутову тематику;

- **художній** – це мовні засоби, які ми використовуємо для вираження високих почуттів, творення художніх текстів;
- **науковий** – це мовні засоби, які використовують у своєму спілкуванні вчені, дослідники, а також ти, вивчаючи в школі основи різних наук на уроках;
- **інші**.

Звуки мови і звуки мовлення

Звук мови – це найменша одиниця мови, що служить для утворення, розпізнавання та розрізнення слів та форм слів. Наприклад: **питу–жити–бити–мити–рити, книга–книги**.

У процесі мовлення той самий звук мови може звучати по-різному. Це може бути пов'язано з місцем (позицією) звука у слові, темпом мовлення, особливостями вимовляння звуків конкретною особою (скажімо, чоловіком чи жінкою, дорослим чи дитиною, людиною старшого віку чи кимось молодим, українцем чи тим, для кого українська мова нерідна). У цьому разі говорять про **звуки мовлення**.

Наприклад, у слові *мед* є звук мови [e]. Оскільки тут цей звук наголошений (а це для голосних сильна позиція), то ми його вимовляємо чітко: *м[е]д* і маємо звук мовлення [e]. Однак у спільнокореновому слові *медовий* цей звук ненаголошений, а отже, може бути вимовлений як чітко (якщо ми говоримо повільно й вдумливо): *м[е]довий*, так і з наближенням до звука [и]: *м[е^и]довий*. А хтось узагалі може вимовити цей звук так: *м[и]довий*.

Подібні явища спостерігаємо і у випадку з приголосними звуками. Наприклад, звук мови [д] у слові *мед* хтось може вимовити чітко (як *ме[д]*), а хтось із певним наближенням до звука [т] (як *ме[т]*). Натомість у слові *медовий* більшість вимовить лише звук [д], адже тут цей звук міститься між двома голосними (а для приголосних це сильна позиція в слові).

Саме такі видозміни звуків мови, як показано на прикладі звуків [e] та [д], і є звуками мовлення.

Звуків мови – обмежена кількість, а звуків мовлення – набагато більше. Так, в українській мові лише **38 звуків мови**, натомість звуків мовлення чимало.

Увага!

Хоча у процесі говоріння мовці можуть утворювати різноманітні звуки мовлення, однак вправний мовець має завжди намагатися дотримуватися правил вимови, визначених **орфоепією** – наукою про норми правильної вимови. Наприклад, орфоепічною нормою передбачено, що дзвінкі звуки в кінці слова **не можна** вимовляти глухо, а отже, слово *мед* можна вимовляти лише зі звуком [д].